

CP 245

МАТЕРІАЛИ

до історії Коліївщини.

В. М. Мухоморов

Київ, 1900

В. М. Мухоморов

1

Відомо, що в історії України є багато цікавих фактів, які до сих пор не були вивчені. Одним з таких фактів є історія Коліївщини. Ця історія є дуже важливою, тому що вона показує, як українці боролися за свою свободу. В історії Коліївщини є багато цікавих фактів, які до сих пор не були вивчені. Одним з таких фактів є історія Коліївщини. Ця історія є дуже важливою, тому що вона показує, як українці боролися за свою свободу. В історії Коліївщини є багато цікавих фактів, які до сих пор не були вивчені. Одним з таких фактів є історія Коліївщини. Ця історія є дуже важливою, тому що вона показує, як українці боролися за свою свободу.

$9:323.2](947.71)''17'' + 891.74.09''17''$ 1,806.

$\frac{I}{M-344}$

МАТЕРІАЛИ до історії Коліївщини.

III. Польська поема про уманську різню.

✓ Подав Др. Іван Франко.

I.

В рукописнім відділі бібліотеки Оссолінських у Львові під ч. 266 є рукопис нового письма, в новій полотняній оправі, зложений із 70 карт грубого білого паперу, весь присвячений матеріалам про уманську різню 1768 р. Рукопис, а властиво всі уміщені в ньому матеріали писані одною рукою, гарним, виробленим „писарським“ почерком. Усі матеріали — копії з інших якихось оригіналів, про які одначе в рукописі не сказано нічого докладнішого, чи се автографи, чи також копії. З дописків роблених иншою рукою і иншим чорнилом на початках і на кінцях поодиноких статей поміщених у рукописі бачимо, що всі ті матеріали були 1840 р. переписані з рукописів барона Шодуара в Івниці для князя Г. Любомірского. Сам Любомірський, розумієть ся, ані не переписував, ані навіть не порівнював своєї копії з оригіналами і для того в ній полишалися численні, хоч не важні помилки, декуди менші або більші пропуски або місця не добре відчитані — все се не поправлено. Рукою Любомірского писані очевидно лише ті дописки при наголовках та закінченнях поодиноких статей, із яких бачимо, що барон Шодуар ще в 30-их роках XIX в. займав ся збиранем матеріалів до історії Коліївщини, і крім невідомих нам

жерел стягав копії поодиноких споминів та документів із бібліотеки монастиря Василянів в Умані та від якогось шамбеляна Штайна. З того рукопису я подав 1894 р. в „Житю і Слові“ (т. II ст. 65—67) дві українські вірші зложені якимось Поляком з нагоди Коліївщини, а тепер хочу подати всі неопубліковані доси матеріали, а поперед усього досить простору поему про уманську різню. Ось докладний зміст рукопису.

На новійшій титуловій картці, нумерованій, подано титул „Materyały do rzezi Umańskiej 1768 r.“ і загальний зміст тому.

1. Карти 1—18. Rzeź Umańska czyli historya rewolucyi zrobionej przez Zelizniaka i Gontę, napisana rzetelnie, wiernie, dokładnie przez znayduiącego się w teyże okropney Rewolucyi. Під сим заголовком рукою Г. Любомірского дописано: przez Lipomana. Сей титул повторений і в виданю Рачинського (Bunt hajdamaków na Ukrainie r. 1768, opisany przez Lipomana i dwóch bezimiennych, wydane z rękopismu przez Edwarda Raczyńskiego, перше вид. Poznań 1842, друге, wydanie powtórne dosłownie z pierwszej edycji przedrukowane, Poznań 1854) з додатком „naoczного świadka“ — додаток невірний, бо Ліпоман не був наочним свідком уманської різні, але, як подає Рачинський у передмові до свого видання, був „obywatel ukraiński znany z przekładu na język ojczysty Józefa Flawiusza i opisu kurhanów na Podolu i Ukrainie“, який „zaraz po rzezi humańskiej na Ukrainę przybył, a zawarłszy z naocznymi świadkami tych okropności związki, z ust ich powziął wiadomość o buncie Zeleźniaka i zgrozach dokonanych w Lisiance, Humaniu i indziej“ (op. cit. стор. II). Дивна річ, що Рачинський знаючи се таки лишив на творі Ліпомана титул „naoczного świadka“. Ti записки в вид. Рачинського в першій вид. містять ся на ст. 101—180, а в другій на ст. 65—117. В нашій рукописі маємо закінчене, якого нема в друку: Koniec historyi o rzezi Humańskiej czyli o rewolucyi zrobionej przez Zelizniaka y Gontę. Satis ad memoriam posteritatis. Opus in pagina, quod capit volumina. Dosyć wiadomości do pamięci przytomności [sic! зам. potomności]. Dzieło w cwiartkach kilkanaście do tomow wielkich ośmnaście. Очевидно се якась пуста гра слів без ніякого значіння.

2. К. 19. Wiersz do ratusza humańskiego. Сей вірш починаєть ся так:

Ten, co cię stawiał y zgniolił tobą ciała,
Pokazał rozum, jaki mu krew dała;
Boga się wyrzekł, serce dobre stracił,
Bo się zabiciu zabiciem zapłacił.

Увесь вірш має 38 рядків (з них один через неувагу писаря пропущений) і містить саму отаку майже незрозумілу плетеницю слів.

Картка 20 порожня.

3. К. 21—32 verso. „Opisanie rzezi humanskiej przez przytomną temu nieszczęściu sierotę w r. 1827 dnia 9 X-bra w łaskawie danym przytulku“. До сього титулу знов рукою Любомірского дописано: Przez Panią Krebs. Ці спомини були видані 1840 р. Рачиньским у Познані з разу в газеті Orędownik, а потім окремою брошурою п. з. Opis autentyczny rzezi humańskiej przez córkę gubernatora Humania z Mładanowiczów żonę Krebsową. Z manuskryptów hr. T. Działyńskiego przedrukowany. Poznań 1840.

К. 32 verso порожня.

4. К. 33—42. „Krótkie opisanie rzezi w mieście Humanu od czerni Ukrajńskiej dnia 20 miesiąca czerwca 1768 zdziałaney“. Під титулом рукою Любомірского дописано „Z rękopisma znayduiącego się niegdyś w Bazylikańskiej humańskiej bibliotece“, та при кінці тексту так само як і під кожною з попередніх і дальших статей поміщено дописку тою самою рукою: „Wypisano z rękopisma u Barona Chaudoir'a w Iwnicy 1840 H. Lubomirski“ — значить, копію з василіянської книги робив Шодуар, а для Любомірского переписувано в Івниці вже з його копії. Ся стаття, се реляція звісна під назвою Василянина Тучапського, будім то наочного сьвідка різні, написана швидко по dokonaniх подіях, бо вже д. 2 грудня 1787 року, отже несповна 20 літ по різні ректор уманського монастиря о. Йосафат Моргулевич і віцеректор Мацевич посьвідчають автентичність копії сеї реляції, „wiernie przekopiowanej z akt klasztoru humańskiego“ мабуть для Дзялиньского, бо се потверджене надрукував Рачинський у своїм виданю разом із реляцією ніби Тучапського (Bunt hajdamaków 1. вид. стор. 181—221, 2 вид. стор. 119—146), а в нашім рукописі такого потвердження нема.

Карти 43—44 порожні.

5. К. 45—46. На горі рукою Г. Любомірского написано: Z biblioteki Szambelana Szteyna. Під сим без окремого титулу

дата: „D. 28 Junii 1768 z Wołynia“. Поч. Po iedney nie-skonzczoney biedzie druga straszna... Кінчить ся: „ale też oby-watele z swoiemi maiatkami za Dniestr powynosili się“. Коротка реляція про гайдамацькі рухи в виді листу до якогось приятеля, буде опублікована пізнійше.

6. К. 47—48 verso. Kopia listu pisanego z drugiego mieysca z Wołynia dnia 28 Junii 1768. Поч. Boday bym nie doczekał pierwszym tych nieszczęśliwości bydz donosicielem. Кінч. „a do tego gdy się dowie co się w Barze stało, pewnie się wroci nazad“. Буде опубліковано пізнійше.

7. К. 48 verso — 49 руські вірші, опубліковані мною в Житю і Слові.

Карта 50 порожня.

8. К. 51—66 польська поема, яку подаю далі.

К. 67—70 порожні.

Що до самої поеми, то маючи перед собою не автограф автора, а досить пізну і хоч загалом старанну, а все таки чоловіком мало тямучим роблену і пізнійше не колляціоновану копію я вважав можливим відступити від фільольогічного принципу — друкувати слово в слово і букву в букву, хоча й не робив ніяких змін у мові, правописі та формі тексту. Я завів тільки інтерпункцію, якої в тексті в значній мірі нема, відступив від прийнятого в тексті принципу писати майже всі іменники великою початковою буквою, та перевів консеквентно точковане та крисковане (ż = ж, ść, ó), яке в рукописі переважно зовсім занедбано. Декуди, поправляючи явні помилки рукопису, я кладу в тексті свої поправки або конектури, але всюди в нотці до відповідного слова зазначую, як стоїть у рукописі. Поменші пропуски доповняю, але кладу слово, якого нема в рукописі, завсїгди в гранчастих скобках. Нумерація рядків заведена не мною і навіть не тим, хто писав копію Г. Любомірского; вона очевидно була вже в рукописі барона Шодуара і дає нам можливість сконстатувати (на що зрештою вказує брак риму до попереднього вірша), що по віршу 781 копїст Г. Любомірского пропустив один рядок, так що між числами 780 і 790 у рукописі Оссолїнських міститься не 10, а лише 9 рядків. Я зазначив сей пропуск виточкованем одного рядка. На щастє для змісту оповідання сей пропущений рядок зовсім неважний.

Krotkie opisanie wierszem polskim nieszczęśliwej klęski w całej Ukrainie a nayszczególniej tyrańskiej rzezi w mieście Umaniu przez Maxyma Zelezniaaka Zaporozca nayıpierwszego herszta za poduszczeniem Melchisedeka Jaworskiego ihumena Motrenins. nayıprzod zbuntowanego a potym przytęczeniem się Gąty sotnika umanskiego zmocnionego na polskim y żydowskim narodzie roku 1768 dopełnionej y spraktykowanej, przez studenta szkół umanskich dla wiecznopomney całemu światu pamięci zebrane y złożone wiersze.

1. Ledwo co Ukraina z popiołów powstała,
W których, jak ludzka pamięć zasięga, mieszkała,
Ledwo nieurodzyne drzewo owoc¹⁾ dało,
Zkądby całopalenie Bogu stać się miało,
Ledwie, mówię, drapieżność ustała zwierzęca,
Ludzi ten kray żywnością do siebie zachęca,
Płodniste dzikie stepy y lasow gęstwiny,
Gdzie przedtem [nie] nie było procz iedney dziczyzny;
Idzie lud iak Izrael w on kray obiecany,
10. Lecz nie wiem, czy to dojdzie, kto nie iest uszczwany²⁾.
Niechay krokiem nayıprędzem z Fortuną pospiesza,
Nie trafi do oyczyzny bez wodza Moyżesza;
Lub trafiwszy nie długo w tym pożyie³⁾ mieniu!
Płakać trzeba, nie będzie kamień na kamieniu.
Bo cerkwie y kościoły y ołtarze święte,
Iedne pobudowane a drugie zaczęte,
Monasterów ozdoby, fundusz w Ukrainie,
Nie wiedzieć co z złych⁴⁾ na nie straszneho wypłynie.
Zamiast błogosławieństwa y mnichów modlitwy
20. Krwie rozlanie, zgorszenie, chrześcian gonitwy.
Co lektce usłyszawszy ciekawie się pyta:
„W którym mnichu, klasztorze złość ta iest ukryta?
Nie nazwał by się, mówi, zakonnikiem taki,
By miał wszcząć z chrześciany podstęp ładaiaki.
Dla dzikiego pospółstwa zamiast dadź naukę,
Miałby ludzi buntować y płać złą sztukę?“
Odpowiem niezadługo y odkryję szczerze,
Że ten pożar w Morteńskim wszczęty monasterze.
Niech lektora ciekawość, proszę, czas wyczeka,
30. Powiem: to od humena iest Melchisedeka.

¹⁾ В рукоп. оwoce. ²⁾ В рукоп. co szczwany. ³⁾ В рукоп. pożyw.
⁴⁾ В рукоп. złych.

- Ten mając naturalny rozum y nabyty,
 Który na chwałę Boga od niego użyty
 Bydź powinien koniecznie, zamiast teyże chwały
 Dwoiaki od kapłana przestępstwa się stały.
 Był lat kilka humenem w klasztorze Motreni,
 Gdzie polską włość Smilańską dizunią mieni,
 Od rossiyskiej przyległość innego obrządku, —
 Żadnego tam nie czynił dusznego porządku.
 Ba, co mówię, nie czynił! owszem, bardzo wiele:
40. Sam zginął, wielu zabił na duszy y ciele.
 Zachęcał ludzi zewsząd nabożeństwem niby,
 Grzech śmiertelny niewinności przyniósł bez ochiby.
 Przeto często odpusty z ofiarą bywały,
 By grzechowe rozpusty wolność swoją miały.
 Zbuntował gruby naród gorliwością wiary:
 Pałą się w Ukrainie sekretne pożary.
 Wydaie uniwersał, od pozwu zakryty,
 Że xiądz, Polak, Żyd oraz będzie w pień wybity.
 „Tylko skrycie ludowi każdy z was niech wznawia,
50. Że iest wola rossiyska dziś z Peryasławia,
 Żeby był każdy kozak y człek w pogotowiu —
 Spełni się w roku ósmym przy czerwonym nowiu“.
 Stało się podług woli, iest wszystkich ochota,
 Nie iest grzech, pozwolona od popa niecnota.
 O mądrości przekłeta, szalona y wściekła,
 Nie od Boga nabyta, ale rodem z piekła!
 Iak żeś wielki fundament wiary założyła
 Przekłetej, iakęś sama iest y przedtym¹⁾ była!
 Upadnie ten fundament wraz z sektą przekłętą,
60. Krwią y śmiercią chrześcian wnet będzie podcięty.
 Będzie tobie samemu po czasie ach biada:
 Kto pod kim dolki kopie, zazwyczaj w nie wpada.
 Już tedy Melchisedek, będąc o tym pewnym,
 Wyjeżdża za granicę z żalem niby rzewnym:
 „Czy hultaie sunią się, czy konfederaci¹⁾),
 Ażebym mógł monastyr oraz swoich braci
 Ocalić“. Prosi anszeft komend, by załoga
 Dana była iakowa, — błagać będzie Boga.
 Tak podstępny sposobem dokument odbiera

¹⁾ В пькон. конфедерацие.

70. Do którego bądź kolwiek blisko officera.
Nie tedy udaie się, ale w Zaporozie.
Co za wybieg przewrotny, nieskończony Boże!
Ma łatwosć od starszyzny przy tym dokumencie;
Diabol nie źle pomaga, w nayprędzszym momencie
Prowadzi na załogę nie wiele kozaka:
Z Zaporozia Maxyma herszta Żeleznika.
Zkąd y przed tym rospusty spływały do Smiły,
Ztamtąd po Ukrainie wszędzie się szerzyły.
Temu pisze ordynans z pieczęcią Moskala,
80. Że ten każe koniecznie, nie tylko pozwala,
Wyróżnić Żydów, Polaków — obowiązek wiary!
Niewiara czyni bardziey pogańskie poczwary.
Daie błogosławieństwo od Imperatrycy
Wybrać kąkol — Polaków — z rossyiskiey pszenicy.
I pszenicy nie długie będzie panowanie:
Zżęta, związana w ogniu piekielnem zostanie.
Idzie ów daley w Polskie od tamtey granicy,
Nie mając zaporozskiey dwadzieścia konnicy.
Wziol patent półkowniczny od Melchisedeka —
90. Tak prędko do tey rangi z prostego człowieka!
Dziwna iest, że do rangi żołnierzy oręża
Hultayskich woysk należą, nie do xiązki, xięża
Motrońscy, bo nie xięża, poganie bydź mogą,
Którzy w piekło lud wiodą niby wiary drogą.
Wziol złe błogosławieństwo, nim wsiadł na koń zgoła;
Ochotnik za nim, nie on ochotnika woła.
Co za prędką gorliwość za wiarę¹⁾ się bicia!
Niedowiarki chcą wiernym wszystkim wydrzeć życia.
Wszak ci to y żydowstwu²⁾, chociaż niewiernemu,
100. Brać życia nie godzi się, ile nam bliźniemu.
Zebrało się kilkuset, nim doyszli do Smiły;
Już się znać ukraińskie roskoszy skączyły.
Płaczą Żydzi y szlachta, onych małe dzieci, —
Czy egipska niewola w tym się kraiu nieci?
Rzną po wsiach y w miasteczkach, niewinną krew leią.
O moy Boże! iakież Ci offiary się dzieią!
Przedtym w Starem Zakonie palono bydlęta,
Tu zaś z prawych chrześcian iest offiara święta.

¹⁾ В рукоп. віара. ²⁾ В рукоп. żyдowstwie.

- Przedtym z offiaruiących rąk brana bywała,
 110. Teraz z offiarowanych Tobie cześć y chwała.
 Dali dowod nappierwszy w mieście Żabotynie,
 Gdzie nie iedna niewinna głowa ludzka ginie.
 Wybiwszy się z poddaństwa bili panów, panie, —
 Iuż to czynią z swoimi zawzięci Smilanie.
 A coż mówię o innych, Korsuniu, Kaniowie!
 [A] targi Bohusławia kto dobrze opowie!
 Toż się działo¹⁾ po lasach, wioskach, polach wszędzie —
 120. Iuż Polaka y Żyda na świecie nie będzie!
 Gonili obławami z pól, kniey, iako zwierze, —
 Tak czynią prawowierni z gorliwości w wierze!
 Gdzie napadł Żydów, szlachtę, w lesie lub na polu,
 Wybierali z pszenicy nasienie konkolu.
 O przekłeta pszenica, nie pszenicą zwana,
 Kąkol, święte nasienie zaś twoie z szatana.
 Nie z takiej to pszenicy Bóg offiarę bierze,
 Ale kąkol onemu podany w offerze.
 Zżęte snopy na chwałę idą Panu Bogu,
 130. Żeńce zaś póydą czartu na grotnym ożogu.
 Iuż ta straszna wiadomość y po Ukrainie,
 W Podolskim y w Kiiowskim, na Wołyniu słynie.
 Tę tyrańską bezbożność zle czyni poddaństwo,
 Śmierć zelżywą odraża: miasto usług państwo
 Od własnego poddaństwa y miasto daniny
 Na fortunie y życiu²⁾ doznaia ruiny.
 W Umań niby fortecę zbieraią się wszyscy,
 Nie wiedząc, że w tem miejscu będą śmierci blizcy.
 Tu nasi, tu³⁾ y ze stron szlachta, urzędnicy,
 140. Tu Żydowstwo ciśnie się z całej okolicy,
 I student pozostały w niemalym swym liku
 Tuszą sobie: gdy staniem przy obronnym szyku,
 A kozaków kilka set konnych prócz piechoty,
 Dragunów kilkadziesiąt, by na iakie groty
 Uderzem y zwyciężem, a za kupnem koni
 Przyszli pruscy żołnierze, wezną się do broni.
 Toż podług wojewodztwa uchwały wybrani
 Żołnierze pod kommendę naszą ieszcze dani.
 Dosyć rady, poszliymy co z woyskiem na polu

¹⁾ В рукоп. діяла. ²⁾ В рукоп. życia. ³⁾ В рукоп. то.

150. Po Gontę, by dotrzymał wierności parolu.
Niech przysięże przed nami. W niedzielę się stało¹⁾,
Że przysiągł y wyiechał, zabawiwszy mało.
Pruski przy tem porucznik z niemi w radę rada:
Armaty rozporządza, strzelnicę zakłada.
Widząc rządy, są sprzeczni, ten temu nagania, —
Nie wie, kto z nich iest starszy, wyiechał z Umania.
Wiele wody kazano przygotować w kadki...
Własnie iak by przy trzonku swoje czynią zwadki.
Alic tu coraz bliższą do usz daia wzmiankę,
160. Że wieczorem w sobotę wyrżnięto Łysiankę.
Z rządów mało tam było, y żadnego pono;
Franciszkana iednego ze psem powieszono.
Szlachtę, Żydów wybito, maiątek zabrany,
Nawet kościół, monaster w niwecz zrabowany.
Ci mówią: „Co się dzieie! Zmiłuy się, o Boże!“
Drudzy w głos: „To bydź żadnym sposobem nie może“.
Nie wierzycie, otoż iest z naszych dóbr nowina:
Iuż wyrżnięta, spalona niedawno Ryzyna,
A szlachta, co się w tey wsi z domów swych bronili,
170. Tyrańską śmierć z żonami y dziećmi pożyli.
Bo nie tylko cierpieli nogi, ręce cięte,
Lecz y dziatki na spisach z wnętrzości wyięte
Po powietrzu latały. Strach! Niemasz od Gonty
Wiadomości, znaczą się oczywiste bunty.
W tem nadchodzi wiadomość, że iuż połkownicy,
Obuch y Magnuszewski, poszli ku granicy
Wyprawieni precz z woyska, ieśli chcą, by żyli:
Taki abszyt sotnicy z rady sporządzili,
Dawszy im po kozaku z łaski czyli zdradą,
180. Gdyż kilka koni w pogoń tuż za niemi iada.
Obucha nie napadli; Magnuszewski przecie
Z natchnienia konwoy zsyla, rzecze: iedź po świecie.
Sam drapnowszy mil kilka odpoczywa w iarze,
Widzi z góry iadących kilku ludzi w parze,
Y zasiadłszy za pieńkiem do zbliżonych strzeli
Z sztućca: ieden padł, w rozsyp drudzy polecieli.
I tak swe za granicę salwowali życie,
Którym mieli w Umaniu przypłacić sownie,

¹⁾ На мапр. д. 19 Іуніи.

- Iako Gonta przyrzekał, że „gdy was zastanę,
 190. Okrutniejszą nad innych zadam śmierci ranę“.
 Sam iuż Gonta zostawszy z woyskiem radę bierze:
 „Lubom stwierdził przysięgą wierności przymierze,
 Iednakże choć kumowie ieden, drugi, trzeci,
 Którzy u mnie trzymali y ia u nich dzieci,
 Przecież czynią podemną podstępne zawody,
 Listy do mnie pisane taią woiewody.
 Nie daruję, a mam też pismo Żelezniaka,
 By nie bronić żadnego Żyda y Polaka,
 Bo bym się tak sprzeciwił y całej Rossyi,
 200. I swoiey bym od miecza nie uchronił szyi.
 Owszem, trzeba dopomódz, bo takie ukazy,
 Byśmy życia, maiątków nie ponieśli skazy.
 Naczał, woysko, panowie, a wy co mowicie?“
 Krzykną: „Chętnim kłaść przy was choć by własne życie!“
 „Dziękuję y odpiszę to do półkownika,
 Który się zatrzymuie, bo go strach przenika
 Uderzyć na nas, — niechay do Umania spieszy,
 W prędcie pomoc go nasza w żądaniu pocieszy“.
 W poniedziałek dzieie się o drugiey godzinie¹⁾,
 210. Widać: woysko od lasku zwany Greków płynie,
 Lecz nie nasze, niestety! Znać nieprzyiaciele²⁾.
 Armaty rychtuy, bierz się do oręża śmieie!
 Obóz się przy folwarku nad stawem lokuie,
 A hultajstwo przedmieścia iuż wszystkie grassuie.
 Wprzód rachmistrz Nielubowicz z swą żoną iedyną,
 Z córką, siostrą y synem straszną śmiercią giną,
 Gdy ich dworek na dole, by miasto widziało
 Z góry, co się podobnie potym z nim stać miało.
 Naycieńsze wyrządzali onymże katuszy,
 220. Choć by serce kamienne, to się patrząc wzruszy:
 Gołych z izby wywodząc aż na plac widoku,
 Cieli, kłóli, strzelali gmin z każdego boku.
 Uwijaiąc się zwolna te męki zadaia,
 Krzycząc: „Niechay się z miasta tego spodziewaia!“
 Potym inną z izb szlachtę wywłóczą za włosy,
 Z Żydów w miasto nie weszłych żną gęste pokosy,
 Rwą skrzynie, domy palą, strzelaią y kołą,

¹⁾ На мапр. d. 20 Iunii. ²⁾ В рyкoп. неприяциела.

- Z trupa woda czerwona, krwią splókali rolę.
Z iam, kontów, iarów, trzciny w miasto uciekaia.
230. W którym widząc zamknięte, onych nie puszczaia.
Krzyk, ięk, ryki płaczliwe pod same niebiosy,
Widząc równie y w mieście, że te spadną losy.
Vivat, vivat, iuż Gąta na ratunek dąży,
Wnet on tu nieprzyjaciół swym woyskiem okraży.
Widno wprawdzie z za góry chorągiew żółcieie
Y proporce niebieskie, iak wiatr niemi wieie.
Patrzymy: prosto idzie, na obóz naciśnie, —
Obaczycie, iak to się hultajstwo rozprysnie¹⁾.
Iuż podszedł, podsłuchaymy, iak w oreż uderzy!
240. Chorągwią biie w ziemię, podobno się zmierzy.
Ach strach! ach źle! ach prze Bóg, iuż pospołu stoia!
Przepadliśmy na wieki z tą nadzieią swoią!
Mieycie się do oreża! On sam naczał iedzie,
A Gąta czapką kiwa — nie wierzmy, bo zwiedzie.
Boberkiewicz, pal z armat, przykładay że lonty!
Wyrychtuy dobrze w piersi do samego Gonty!
Poczekay, niech się zbliżą, żeby z ręczney broni,
Kiedy nie kartaczami, zsadzać onych z koni.
Już blisko, pal że prosto! Skoro huk armaty:
250. Zsadziły zaraz z konia sotnika granaty.
Piorunem się cofnęli, widząc, że nie żarty.
Hołota zabitego iak zaiąca charty
Porwawszy ciało wloką czem prędzey, gdzie fosa,
Boiąc się, by im kula nie utarła nosa.
Wtym Gonta rozgniewany kule y proch daie,
Bo tamtym iuż nie stało, — ruszył wszystkę zgraię.
Z za wałów y z za chałup uderzą pociski,
Coraz czyniąc ku miastu chyłkiem przystęp bliski.
Ale nasi z baszt, strzelnic dobrze się im bronia,
260. Bo bez rąk, ócz, kulawych ieszcze kule gonia.
Wieczorem Gonta wkradł się blisko po pod wały,
Z hakownic wtenczas naszych kule dogrzewały.
Tak przez całą noc raz w raz ogień nieustanny,
Z obu stron kule sypią, iak woda z fontanny.
Iuż pułmiski, talerze topią, kule leia,
Broniąc się na hultaiów z ręczney strzelby zieia.

¹⁾ В рукоп. розсыпие.

- Aż rano kula z kulą leżące na rynku
 Zbierali, oddawiając nazad w upominku.
 A watah¹⁾ Laskonoski krąg obieżdża miasta,
 270. Na swym koniu przodem się ustawicznie szasta²⁾.
 Nie uważa, choć jego zewsząd kula pierze:
 „Nie żartujcie! Mam ufność w diablem charakterze“.
 Nie mogąc nic poradzić szlą we wtorek rano
 Czleka, aby pod miastem parol wywołano:
 „Wszystkim, gdy się poddadzą, daruiemy życie,
 Konfederatów, Żydów skarzem należycie“.
 Lenard porucznik, inni, Markowski chorąży
 Wołaią: „Zdrada będzie!“ Mładonowicz dąży
 Z myślą swą źle radzacą do końca ich myśli.
 280. Wtym posłańce od Gonty skrycie z chustką przyszli.
 Pięknie się układaią, pokrywaią miną
 Iaszczurcze własne iady: „Tylko Żydzi zgina“.
 A xiądz rektor Kostecki wszystko to przenika,
 Do pokuty pobudza każdego grzesznika.
 „Żałujcie za występki, bo śmierć przed oczyma!
 Zginie³⁾ wszyscy, żadnego ratunku już niema“.
 Lud ięczy z wyrażeniem strasznego lamentu,
 Doprasza się spowiedzi świętey, sakramentu.
 Kilkadziesiąt wraz każdy w sercu grzech wyznawał,
 290. Ten w piersi biiącym się⁴⁾ rozgrzeszenie dawał
 Aż do końca; dopiero żegnać się naznaczył,
 Żeby ieden drugiemu urazy wybaczył.
 Natenczas wszczęte głosy przenikały serce
 Gorzey niżli sztyletem okrutni morderce.
 Mąż z żoną, żona z mężem daia sobie vale:
 „Bądź zdrowa, Magdaleno!“ — „Bądź y ty zdrów, Michale!“
 Matka z córką, syn z oycem y wzajem oboie
 Dzieci tulą: „Już bądźcie zdrowe, dziatki moje!“
 Brat z siostrą, siostra z bratem czynią pożegnanie,
 300. Panowie sobie wzajem, wzajem też y panie:
 „Bądźcie zdrowi y zdrowe! Śmierć przyiaźń rozrywa!“
 Pospółstwo y Żydowstwo równie we łzach pływa,
 Podobnie żegnaiąc się oddaią walety.
 Wszyscy ięczą, wzdychaią, wołaią: niestety!

¹⁾ В рукоп. в атак. ²⁾ В рукоп. szata. ³⁾ В рукоп. zginiemy.

⁴⁾ В рукоп. бiiący się.

- Wychodzi xiądz Kostecki z sakramentem świętym,
 Wszyscy klęcząc wołają głosem niepoietym:
 „Ratuy nas, święty, mocny, Stwóreo¹⁾ nieba, ziemie!
 Niech niewinnie nie ginie chrześciańskie plemie!“
 Obszedłszy w koło miasta przychodzi, gdzie szkoła,
 310. Aż wybiegłszy Żydowstwo o ratunek woła.
 „Jeśliż tu Bóg prawdziwy, ochroń nas, prosimy,
 Na wieki wieków dzięki czynić Ci będziemy“.
 Ieszcze tey processyi nie skończyli prawie,
 Iedzie naczal na koniach z Ostapówki żwawie.
 Markowski woła: „Strzelać!“²⁾, a strona nie daie.
 Młodonowicz Lenarda porucznika łaie;
 Przybiegłszy do armaty zapal zakrył połą.
 Otoż Gonta zbliża się z miną iuż wesolą.
 Lenard z złości uiechał, tylko słowo piśnie:
 320. „Iuż gości w mieście mamy!“ Każdy bronią ciśnie.
 Zaraz z miasta nowego wnet pale podcięte,
 Iuż y trupy hultaiów w lot leżą wyrżnięte.
 Tu mieszczanie naczalów wchód z chlebem witaia,
 Tamże w pół miasta spisą ludzkie ciała kraia.
 Wchodzi Gonta, Żelezniak, za niemi sotnicy, --
 Asystuią bez czapki nasi urzędnicy,
 Proszą o miłosierdzie, że od tamtey bramy
 Bardzo wielu zabito, lecz nie czynią tamy.
 Aż y tą bramą zbóyców strach ciśnie się mnóstwo.
 330. Do kościoła panowie, pcha się y ubóstwo.
 Ieden wszedł na ambonę y mówi kazanie:
 „Wasza mościom, panowie! Wasza mościom, panie!“
 Bluźniąc rzecze, że „Nieraz nas stąd przeklinali
 Wasi xięża pogańscy, schyzmo nazywali.
 To y ia dziś schyzmatyk odbiorę wam życie.
 Coż mi na to niewierni teraz odpowiecie?“
 A [z]szedłszy zaraz „biycie!“ swey hałastrze rzecze.
 Każdy iak swego za łeb wnet z kościoła wlecze.
 Kolą, męczą, strzelaia, odzieraią z szaty,
 340. Na wstydzie, życiu, mnieniu doznaia utraty.
 Złapali Wodowskiego, xiędza komendarza,
 W okopie zamęczyli naprzeciw cmentarza.
 Podskarbi pod dzwonicą będąc kłótym, ciętym,

¹⁾ В рукоп. Створца. ²⁾ В рукоп. Стрелcie.

- Z tym się światem pożegnał dość przy miejscu świętym.
 Żona dowiedziawszy [się] o boskim edykcie,
 Podobną śmiercią ginie w ślad po Benedykcie.
 Młodonowicz przy Goncie idzie na poręce,
 Żona krzyknie zostając już w tyrańskiej męce:
 „Ratuj że mnie, Rafale!“ Ten rzecze: „Mospanie
 350. Gonto, daruy!“ A Gonta: „Co się tobie stanie,
 Sam nie wiesz“. Lecz [gorsza rzecz]¹⁾ u Bazylianów:
 Tam w kaplicy dość było studenta y panów.
 Lewicki vice-rektor xiądz mszą świętą prawi,
 Hultajstwo się rabunkiem depozytów bawi:
 Z cel, chórów, z pod ołtarza wyciągaia skrzynie,
 Z zakrystyi szuflady y cerkwi naczynie.
 Z przytomnych panów zwłóczą sukienki y buty:
 Iedni niby zrucaia, drugi by był wzuty.
 Na ołtarzu usiadłszy odkręca chodaki,
 360. Spodnie bierze y buty — Bogu honor taki!
 Nim msza święta skończona, już krwawe offiary
 Wewnątrz czynia, y z dworu pogańskie maszkary.
 Poranionych w kaplicy krew posadzką płynie,
 Na podwórzu męczęską więcey śmiercią ginie.
 Gorzewski stary z synem, Soszyńska z swym mężem,
 Laik mieczem katowskim, ci różnym orężem.
 Markowski z dworku swego był blisko kaplicy
 Wiedziony na plac śmierci boso y w łosicy;
 Uprosił pozwolenie Bogu oddadź dzięki,
 370. Z kwadrans krzyżem poleżał²⁾ y poszedł na męki.
 Gdy już wszystkich z kaplicy powyprowadzano
 Y męczęską wyprawę na tamten świat dano,
 Z xięży pokaleczonych obnażywszy szaty,
 Po mszy świętey skończoney zabrawszy ornaty,
 Zaraz vice-rektora y zakrystyana,
 Trzeciego kaznodzieie z woli atamana
 Ich pasami związawszy w bok ręka do ręki
 Pchaia boso, w koszuli, prowadzą na męki.
 Toczą, noszą y piał różne z lochu wina.
 380. Nikogo niemasz, nie wiem, co iest za przyczyna.
 Wpadł ieden na ambonę, gdzie xiądz rektor leży
 Skaleczony, zmęczony, tylko co w odzieży

¹⁾ В рукоп. одно слово пропущено. ²⁾ В рукоп. лежал.

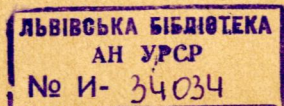
- Ciało nierozsypane, pchnie na cegłę z gury,
Do ostatku w nim wszystkie zerwać [chce] iunktury¹⁾.
Zerwie z piersi krucyfix y na ziemię rzuci,
Zelżywie depcąc znowu do xiędza powróci,
Za włosy targa, ciągnie y po ziemi tłucze,
Pyta się: „Oycze humen, a gdzie twoje klucze?
Gdzie pieniądze klasztorne, gdzie szlacheckie składy?“
390. Xiądz Kostecki rzekł: „W lochu“. Siły już bez rady.
Porwą kaci bezbożni, a gdy nie zastali,
Bo pierwey wino tocząc maiątek zabrali,
Iako zwierze drapieżne mocno rozgniewani
Przed lochem rzną o ziemię, ieden szablo rani,
Ten strzeli, trzeci kole. Powieki zawiera
Męczennik święty, w niebie koronę odbiera.
Gdy już kościół, kaplicy, gdzie Bogu cześć czynią,
Spustoszałe stały się lotrowską iaskinią,
Obrazy postrzelane, pokłute, podarte,
400. Krucyfixom powtórnie rany są otwarte,
Grotami, kulmi, klóte, deptaniem skruszone,
Plwaniem y wyrzuceniem na dworze zelżone.
Patyny na tasiemkach biorą na orderzy,
W ornaty ubrawszy się idą do Wenery,
Monstrancye na srebro obuchami bią,
Z kielichow świętych miody²⁾ y gorzalkę pią.
Tylik z naszych ataman do kaplicy wchodzi,
Sakrament z cymborium, chociaż się nie godzi,
Niósł wzięty przez korporal³⁾ do cerkwi uczeiwie;
410. Lecz spisą zdrayca iakiś uderzy zelżywie
W puszkę; kommunikanty z nią na ziemię padły.
Drugi także przybiegłszy do niego zaiadły
Sakrament święty depcąc z ziemią porównali;
Tylik ledo [sic!] co uciekł, ci puszkę schowali.
Te polskie sanctissimum było dla studenta,
A ruskie vice-rektor pożył sakramenta.
Może też Bóg dla tego Tylikowi w Lwowie
Wolność w prędcie sporządził, dał życie y zdrowie.
Dopiero co się dzieie w mieście y na rynku!
420. Wiele krwi chrześcijańskiej poszło do wyszynku!

¹⁾ В рукоп. zerwać iunkturą. ²⁾ В рукоп. мёд. ³⁾ В рукоп. wzwany przez корпораła.

- Co mówię, do wyszynku, bo ten jest pod miarą,
 Tu zaś wspólnie zmieszawszy z religią starą,
 Iak z źródeł albo fontann tak obficie toczą,
 Że we krwi ludzie z końmi aż do kostek broczą.
 Iedni z plecmi, ramieniem y uchem odciętym
 Mieczem strasznym katowskim dziś z ratusza wziętym,
 Drudzy w głowy y ręce szablami ranieni,
 Trzecie klóciem, postrzałem aż do stóp skrwawieni
 Z krzykiem wielkim y płaczem po mieście biegaia,
 430. Innych z lochów, gór, kontów potaynych ganiaia.
 Nago, z szat obnażeni panny y młodzieńce
 Krwią tylko pokrywaią swoje wstydu wieńce;
 Płec żon goła włos targa, mąż z sukien wyzuty —
 Czy grzech z raju wygnania doznaie pokuty?
 Za miastem taborami po zdobycz Smilanie
 Y z wsiów włóści tuteyszey oraz przedmieszczanie
 Z miasta uciekaiących po chepcie gonili,
 Odarłszy kiymi, kosą y siekierą bili.
 Nawet z mniejszych gdy kogo złapały kobiety,
 440. Wołaią Hrycia, Petra, Iwasia, Mykity,
 Same praczem, kociubą, „kolcie nożem, dziatki!“
 Tak synów zaprawiały do niecnoty matki.
 Y wszędzie iak za zwierzem psy gończe się wiia,
 W mieście kolą, strzelaią y do śmierci biia.
 Iakież krzyki, lamenta przedziwnemi głosy
 Od Żydow y chrześcian, schną na głowie włosy
 Żyjących y słyszających cudna tęskność zwarła;
 Życzą lepiej, by żywcem ziemia ich pożarła.
 Co, gdy pierwey wygnane choć nieme bydłeta,
 450. Do miasta wbiegną woły, krowy y cielenta,
 Trup wachaiąc, krew liżąc nad naturę ryczą,
 Same psy nierozumne straszliwie skowyczą.
 Nie słyhać, acz by były z samych niebios gromy —
 Czy potop świata, czyli spalenie Sodomy.
 Dosyć wściekła zawziętość ich grubey natury
 Nie mogła cierpieć płaczu niemey kreatury,
 Albowiem psy kupami wyiące strzelali,
 A bydło żałośliwe z miasta wyganiai,
 Bo ich nieme bydłeta w żalu poprawiaia,
 460. Którego oni, ludzie, nad ludźmi nie znaią.
 Ieszcze żywi niektórzy między trupem leżą,

- Gdy chłopstwo skupiło się już krwawą odzieżą
Zdzierać, kiedy postrzegło dychające ciało,
Dragami biiąc, tłukąc tak się zlitowało.
Inni bardzo ranieni, nie tuszący życia,
Dla bólu „gwałtu“ krzyżąc prosili dobicia.
Chłopstwo chętnie uczynek pełni miłosierny,
Którego by nie czynił poganin niewierny.
Trwało od iedenastey pięć godzin, nie więcej¹⁾,
470. Wyrznęli z osmnaście iak liczą tysięcy.
Geometra Szafranski z swym²⁾ służącym siedzą
Na baszcie wszystko widząc, ci o nich nie wiedzą.
Już stało cichuteńko, aż kilku przybiegnie
Za wziętkiem, do drzwi strzelą, aż ieden polegnie,
Drugi wziół znaczny pleyzer; trwoga, po armaty!
Zatoczą, dadzą ognia, aż owo granaty
Na górze służącego uderzą, ten ginie,
A na pana przez sufit krew z onego płynie.
Którą widząc Szafranski sam otworzył wrota,
480. Rozumiejąc, że wielu; nie wierzy — hołota.
Potym z góry pchniętego siekierami cieli,
Różne męki zadając, aż duszę wyieli.
Pod ów czas Mładanowicz był przy Goncie żywy.
Tę trwogę poczytano za podstęp prawdziwy:
„Puściłeś nas do miasta, przytaileś zdradę!“
Gonta mówi: „Otoż cię zaraz trupem kładę“.
Ciał na sam przód szkaradnie swą ordynką w głowę,
A na spisy kozackie dał życia połowę.
Wtym z stawu, z trzciny wiodą pana Starzyńskiego
490. W świtce, boso, bez czapki, rządce folwarcznego,
Który był by zapewne życiem darowany,
By lud nie instygował od niego karany
Dawniey, y tak chcąc nie chcąc pożegnał się z ciałem,
A ci ciesząc się mówią: „Ów y ia tak chciałem“.
Sotnicy, atamani już wybranych wiodą
Do cerkwi dla ochrzczenia każdy swoią trzodą.
Są tam Żydy, Żydówki, tak też y z młodzieży,
Pogolone, wymyte y w polskiey odzieży,
Są z chrześcian mężowie wspólnie y mężatki,
500. Z obojey płci i stanu znayduią się dziatki,

¹⁾ На мапр. дня 21 Іуніі. ²⁾ В рукоп. сву.

- Co z woli Pana Boga przy życiu zostają,
 Iednak przez trup y przez dwóch skaczą¹⁾, narzekają.
 Bo żona męża, widzieć mógł też mąż y żonę,
 Siostra brata widziała, albo też brat onę,
 Córka matkę, syn oyca, albo też przeciwnie.
 Ach, iak że to tam w sercu żałośnie y dziwnie!
 Ciało²⁾ pogrzebać nie można, a każe sumienie;
 Zapłakać z żalem trudno — iak ciężkie westchnienie!
 Sprowadziwszy do cerkwi kapłanów wzywają,
510. W kubki wody nalawszy wraz chrzest powtarzają
 Katholikom z Żydami; sami brodzą w błędzie,
 Mniemają z głupim popem, że chrzest ważny będzie.
 Iednak który do naszych choć iuż w disunii
 Zostających się trafił, dobrej opinii
 Byli, że lubo każą, chrztu nie powtarzali,
 Tylko co przy modlitwach mirem pomazali.
 Po chrzcie do Bogatego zawiedli nas domu,
 Wartę dali, by krzywdy nie było nikomu.
 Potym kto się podobał, naczałowice brali
520. Po sotniach, ci naybardziej, co do chrztu trzymali.
 Widzieliśmy w obozie wiele pięknych rzeczy,
 Iakież ieden drugiemu przy podziale przeczy.
 Sukień, futer, bławatów wielka styrta była,
 Także miedzi, pieniędzy okrutna mogiła,
 Które gdy rozdzielano³⁾ częściami na sotnie,
 Wiele ieden drugiemu swą pochwałą dotnie:
 „Iam więcey azardował, szlachty, Żydów więcey
 Pobił, a ty żadnego! Podź patrzeć zaięcy!
 Przeto mi większa payka należy z podziału,
530. Bom z odwagą stawil się żwawą, nie pomału“.
 O w świecie zawołany z winnicy rycerzu!
 Do tych, co ręce złożą, stawisz się w pancerzu.
 Oto masz za tę zwycięstw⁴⁾ pewną obietnicę:
 Idź rychło po laur chwały aż na szubienię.
 Prócz co przez innych srebra y złota zabrane,
 Sam za dziewięć tysięcy przedał połamane
 Żeleźniak do Kiiowa trzy kufry kupcowi,
 Które pewnie większemu warte szacunkowi.

¹⁾ В рукоп. skaczą y. ²⁾ В рукоп. Ціа́ла. ³⁾ В рукоп. rozdzieloną. ⁴⁾ В рукоп. zwycię́ство.

- Trup zaś na słońcu spiekły, opuchły¹⁾ iak szklanny
540. Dni trzy leży na mieście, robak toczy rany,
Krew skorupą stanęła, tyrany nie każą
Schować, ludzie też obcy tego się nie wąż.
Aż mieszczenie prosili: „Z wielkiego fetoru
Nie możemy się utrzymać, chiba iść ze dworu“.
Dopiero pozganiiali z bliższych wsi podwody,
Kazali studnię odkryć, tę która dla wody
Była za Gorzewskiego rządów kommissarza
Lubo kosztem wybrana, iednak się nie zdarza,
Bo niedostatki wody, przeszkodziła skała,
550. Więc napelnia krew, ropa, gdzie woda bydz miała.
I tak on trup leżący iak iakie maskary
Ściągają różni różnie, niepotrzebne mary:
Iedni przecie porządnie wkładają na wozy,
Drudzy na nogi, ręce y szyje powrozy
Kładną, ci krukiem wloką, a gdy iuż do dołu
Chrześcian wraz z Żydami wrzucają pospołu,
Trup nim do dna doleci, rozsypią się kości,
Bo dół na kilkadziesiąt łokci wysokości.
I ten ieszcze nie pełny od tylu tysięcy,
560. Trzeba było z za miasta trupu ieszcze więcej
Zwozić z pól, wody, lasów, by był dopełniony,
Lecz ten trup psami, świńmi y zwierzem spasiony.
Nie dość na tem, bo coraz ciągnie się ochota
Do woyska²⁾ z mieysc wszelakich wygnana niecnota,
Z których dowód każdemu dla odważney próby
Założony, by zabił dwie lub trzy osoby
Czyli szlachty, czy Żydów, co chętnie czynili:
Sami w lasach znaleźli, przywiodszy zabili.
A kiedy iuż nie mogli w tej wynaleść włości,
570. Z innych miast wiedli, dając swej doskonałości
Próbę: oprócz zabitych różnych z Sokółówki,
Monastyrzyszcz, Haysyna, Konety, Rosówki,
Granowa y Kiblicza, Daszowa, Tulczyzna,
Z niektórych wsi, miasteczek, równie z Ładyżyna,
Chwaląc się zdobyczami y wiele zabili,
Za to w woysku starszyzną postawieni byli.
Co za vivat, tryumphy, winszują y piia:

¹⁾ В рукоп. спухлы. ²⁾ В рукоп. woysk.

- „W pułku nowy officer!“ Hoynie¹⁾ z armat białą.
Tak że prędko do rangi zbierze trzy hultaie:
580. Dwóch trzech Żydów zabiie, officerem staie.
Pójdiesz za tve zasługi na stopień wysoki,
Wyciągną cię postronkiem na hak²⁾ bez odwłoki.
Iuż wszędzie splądrowali cni³⁾ rycerze owi,
Nawet nie przepuszczają xiędzu unitowi
Będącemu proboszczem w cerkwi Mikołaja
Świętego: tam napadłszy wielka onych zgraia,
Więcey pięć set nahańów staruszkowi dali,
Do nieba wyprawili, pieniądze zabrali.
Pierwszy po pułkowniku Łaskonohi woła:
590. „Lepszy iak kat officer!“ Karał Sobiekoła
Franiszka, który się był pod kamieniem schował:
Znalezonego w kilka kozaków zwoiował.
Ten wszetecznik ufaiąc w swoje czarnoxięstwo,
Nad wszystkim woyskiem w pułku miał gurę y męztwo,
W ornaty się ubierał, pił z kielichów miody,
Bił sotników y innych wprowadzał w niezgody
Tak dalece, że woysko naraził ku sobie.
Trafia się raz y drugi o wieczorney dobie,
Że Choma assaula z Wenerą go schodzi,
600. Strofuie, że się tego nam czynić nie godzi.
Kańczukiem assaulę raz drugi uderzy,
Assaula do piersi z pistoleta zmierzy,
Kula precz odskoczyła, od ziemi się smali.
Woła: „Na dwór!“ Iuż bieży, na ziemię go wali,
Zbiwszy mocno porzuca, a tamten z impetu
Porwawszy się z drugiego strzeli pistoletu,
Plecy same na wylot, aż kula wypada.
Ryknął y padł na progu, officer nie lada,
Przed domem Bogatego⁴⁾, gdzie ich była schadzka...
610. Grzeszył w oczy y iawnie [y] zginol znienacka.
Ciało iego nie iedne przy cerkwi schowaia,
Z ręczney strzelby po wocie suto ognia daia.
O mój Boże, iakaż to dzieie się odmiana:
Na świętem miejscu kładną wściekłego tyrana;
W iamie⁵⁾ święte z Żydami spoczywają ciała, —

¹⁾ В рукоп. бо nie. ²⁾ В рукоп. haki. ³⁾ В рукоп. oni. ⁴⁾ В рук. Rogalego. ⁵⁾ В рукоп. W Imię.

- Tych w niebo, iego w piekło dusza się dostała.
Przechodzą na Karpówkę y obóz lokują,
Sotnie w koło, armaty przy pułku szykują.
Wina, miody, gorzałki piia, bale daia,
620. Liczni też muzykanie ustawicznie graia.
Vivat Maxym Żelezniak, wódz, xiąże Smilański!
Vivat Gonta pułkownik y xiąże Umański!
Vivat pan Ulasenko, ekonom z Umania!
Sotnicy, assauli, vivat atamania!
Ustawnie Gonta smutny; gdy się uciszyli,
Wymówił: „Nie wypiem, cośmy nawarzyli“.
Gdy się tedy ochota iuż owa skończyła,
Wyprawuią do Bałty niejakiego Szyła,
Dawszy mu sotnikostwo y po kilku koni
630. Z każdej sotni wybranych, stroyno y przy broni.
Który wziowski dwie armat na wojnę bezpieczny
Idzie mężnie y stroynie, ów żołnierz waleczny.
Wybił Żydów y szlachtę¹⁾, co zastał w tey²⁾ stronie,
Zabrał wszystek maiątek wróciwszy na konie.
Na stronę zaś turecką nie mieli odwagi,
Prosili o wydanie paszy Jokow Agi,
Który tak odpowiedział, że szerści nie wyda
Z psa czyiego, nie żeby szlachcica lub Żyda.
Dla czego iuż się byli nazad powrócili,
640. Tylko Turcy na moście Grzeczyna zabili.
Przeto na użalenie, mszcząc się za Grzeczyna,
Przez Przyiskę pałac atak hultaystwo zaczyna.
Szlachta się dobrze broni, tamci z armat grożą,
A inni daley żony y dobro wywożą.
Ubito z Haszczowatey zaraz atamana,
Przez co zgraia hultayska bardzo rozgniewana
Złośliwiey y potężniey swój atak przypuszcza;
Szlachta póki kul, prochu staie, nie dopuszcza.
A reszcie widząc, że iuż wywiozły się żony,
650. Wsiadłszy na koń, który był wcześniej kulbaczony,
Poiechali. Hultaystwo wpadłszy zaś do Bałty
Prócz naszych pozostałych nawet Turkom gwałty
Poczynili, nim przyszli w pomoc Tatarowie.
Do szczętu splądrowawszy poszli rabusiowie.

¹⁾ В пьком. з шлхчтą. ²⁾ В пьком. на теу.

- Co za chęć do zaciągów¹⁾ hultajstwa ognista!
Wyszedł w koni pięćdziesiąt, a powrócił w trzysta.
Lecz już koło Krzywego zastał porucznika,
Co ich bardzo nie cieszy, y owszem przenika,
Który w Dońców sześćdziesiąt tylko przyszedł koni.
660. Żeleźniak ma ostrożność, od niego się chroni.
Porucznik pomaleńku z niem przyjaźń zabiera,
Warty w mieście Umaniu swoiemi odbiera
Ulasenko ekonom widząc niedosiada,
Za granicę wychodzi. pieniądze wykrada.
Zaraz trup, co za miastem psami nie ziedzony,
Kazał grzesić, bo przychodził fetor niezmierzony.
Nad kościołem, kaplicą czynił użalenie,
Chodząc mówił: „Na co to takie spustoszenie!“
Już tedy dość zawartą z sobą przyjaźń mają,
670. Chodzą do siebie, piia, podarunki daia.
Oświadcza mu ukazy: Białocerkwi mamy
Iść dobywać. Porucznik rzekł: „Pódydziecie z nami
Przeciw konfederatów aż do Berdyczowa.
Kontent²⁾ będzie feldmarszał, że z was pomoc nowa“.
Krzykneli wszyscy: „Dobrze, pódydziemy ochotnie!
Za imperatorową gotowi istotnie,
Krew przelać co do kropli“. Ten ich zdanie chwali.
Ci mieniać, że to prawda, bardzo mu ufali.
Prosi Gonty do siebie y pod arest bierze
680. Prywatny, mówiąc: „Woyska ściągay, officerze,
Abym znał, którzy zechcą robić koło chleba,
A którzy chcą do woyska, takich nam potrzeba“.
Więc mądrzy zostali się, chiba który głupi,
Myśląc: „Zawsze tak będzie“, do woyska się kupi.
Porucznik ich sciągnowszy do pułku znać daie.
Pomoc karabinierska zaraz w nocy staie.
Zaprasza Żeleźniaka na czay zgotowany.
Przyjeżdża. Kazał zabić wraz z Gątą w kaydany³⁾.
Mgła była, strasznie ciemno. Otoczyli wkoło
690. Obóz, w kotły y trąby uderzą wesoło.
Ze snu rwą się piani. Strach! mocno się boia.
Do ucieczki! Ale zaś, wskrós Moskale stoia.
Po kilku w każdą sotnię Dońce przybiegaia,

¹⁾ В пуге. зацингов. ²⁾ В рукоп. Konten. ³⁾ На марш. д. 6 Іулїї.

- Ratyszczu, włócznie¹⁾, strzelby, szable odbieraia.
 Choma, pułku asaui, prędko na koń wskoczy,
 Krzyknowszy: „Do oreża!“ y sunie się w oczy
 Dońcom, raził iednego y spisa ich gonił,
 Kilkunastu się bronil, dopóty się bronil,
 Aż porucznik nadiechał, dopiero spis rzucił.
700. Ten o ziemię nim rzucił y koniem obrócił,
 Depcąc go kopytami. Y tak ich zabrali,
 Odlączywszy od zbiorów iak owce wygnali.
 Rogi zrewidowawszy na kupę zrzucili,
 Zapaliwszy iak race w górę z prochem bili.
 Wiele w błota, po trzcinie (ciemno ieszcze było)
 W szarawarach bogatych y sukniach się kryło.
 Tedy z horodeckiego ludzi napędzili,
 Co ich za łby iak świnię z błota wywłoczyli.
 Nad staw ich przypędziwszy, gdzie iest więcej wody,
710. Ale y tey nie dano, minęły wygody!
 Bo choć beczkę przywiozą, docisnąć się trudno.
 Słońce piecze, pić gwałtu, aż w wnętrzościach nudno.
 Stawia przed pułkownika każdego namiotem²⁾.
 Patrzaia, gdzie obłany srebrem albo złotem,
 Suknie dobre, bławaty zaraz z nich zdieraia,
 A podleysze³⁾ to Dońcom w nagrodę oddaia.
 Spisywali rejestrum przezwiska, imiona,
 Zkąd rodem [y] gdzie mieszka y czyli iest żona.
 Potym drzewa wywiozłszy mielnikow zegnali,
720. Podwóyne dyby wszystkim porobić kazali.
 Przez noc z środy na czwartek nawalny deszcz leie,
 Wiatr okrutny wraz z deszczem nieustannie wieie.
 Cała noc zesła stoiąc, bo nikt nie wyleży:
 Woda z góry y ziemi, wszyscy bez odzieży.
 Lubo gęsto na warcie staneli żołnierze,
 Tak iak mieysca karabin sięgnie y zabierze,
 Iednak Choma y wielu podczas nocy fali
 Brzuchem pod karabiny sunąc uciekali.
 Już pieniądze, zbiór wszelki y znaczek zabrany;
730. Żeby nie uciekali — zabiiay w kaydany!
 Studentów, muzykantów oraz rzemieślnika⁴⁾

¹⁾ В рукоп. вioзnie. ²⁾ В рукоп. namotem. ³⁾ В рукоп. pod tey ze. ⁴⁾ В рукоп. rzemieslnikow, але рим вимагає rzemieślnika.

- Po rewizyi puszcza z woli pułkownika.
 Zagranicznych na innym spisawszy reiestrze¹⁾
 Wszystkich wraz z Żeleźniakiem pod konwoy w sekwestrze
 Dla złego ukarania w Moskwę wysyłaia,
 Wożąc po nad granicę uszy obcinaia,
 Innym ręce y nogi przetłukaia młotem,
 Tym rwą nosy, a drugich na śmierć sieką knotem,
 Y różnemi na przykład dla całego kraiu
740. Karzą dobrze plagami podług ich zwyczaiu.
 Którzy zaś są z polskiego państwa y z uznania,
 Z Gontą do Branickiego tych konwoy zagania,
 Regimentarza, który blisko Mohylowa
 Obozem we wsi Serbach stał. Wprzód Gonty głowa
 Legła za dopełnioną swych występków miarę,
 Przyzwoitą odebrał niecnotliwy karę:
 Pasy z niego drą żywcem, y serce wyrwano,
 Ręce, nogi odcięto, potym ćwiartowano.
 [Y] inni takż herszci podług dzieł karani,
750. W Kamieniec, Lwów y daley są porozsyłani.
 Co się z inkwizycyi winy okazało,
 Niektórzy więcey kary, niektórzy też mało
 Zasłużyli, więc taką odniesli nadgrode:
 Ci straceni, ci wolno poszli na swobode,
 Tym lewą nogę, rękę ucinano prawą,
 Przeciwnie drugim, trzeci nad sobą łaskawą
 Poznali [rękę?], którzy nos, ucho stracili,
 Nogę lub rękę inni plagami odbyli;
 Niektórzy uwolnieni od najmniejszey skazy,
760. Lecz potym wszyscy giną z morowey zarazy.
 Wiem, że się lektor spyta o Melchisedeka,
 Iakie też tego czerca ukaranie czeka?
 Ten miał grosz od hultajstwa y zbiór znamienity,
 Uiechał za granicę do archimandryty.
 Ale gdy się wydały iego dzieła skryte,
 Że imieniem Synodu pieczęci wybite
 Y ukazy podawał, by szlachta y Żydzi
 W Polsce byli wyróżnieni, tym się Synod wstydzi.
 Ile kapłan, by nie był iak świecki karany,
770. Na Sibir aż do śmierci został odesłany.

¹⁾ Це слово в рукоп. вас.

- Wspomnęć¹⁾ y zagranicę. Ułasenko wreście,
 Który miał bydź wydany, siedząc iuż w areszcie,
 Otruł się poznawaiąc, że kara nie minie;
 Bogaty uwolniony, on pęknowszy ginie.
 Tak to Bóg krwi żłopaczów niewinney rozlania
 Dla przykładu nie puścił tu bez ukarania.
 Ale y tam strach pono, gdyż y dobre rządy,
 Wyrzekł Bóg w piśmie świętem, będzie brał pod sądy, —
 A co mówię o grzesznych na dolinie owej!
- 7-0. Idźcie w ogień, przekłęci, który iest gotowy!
 Wszystkich nas Boże uchroni dekretu takiego!
²⁾
 Więc za lotrów skaranych y bitych zbawienie
 Należy się anielskie zmówić pozdrowienie.
 Iuż [ci] są osądzeni na ziemię y w niebie.
 Zabóycy y zabici widzą wspólnie siebie.
 Oraz y ia piszący smutney klęski pienie
 Proszę za mną uczynić do Boga westchnienie.
 Imię moje M. znaczy, D. zwanie wyrazi,
790. Błahy mój wiersz nikogo niechay nie urazi.
 Którym ze szkół był wzięty, życiem darowany,
 Z łaski Boga natchnięty Harmokracki zwany
 Ten mię schronił. Com widział tyraństwa y nęki,
 Tom opisał. Niech Bogu wieczne będą dzięki.

II.

Свої уваги про поему уманського студента М. Д. розпочну оглядом відомих доси мемуарів про уманську різню. Такий огляд доконче потрібний уже хоч би тому, що доси в означуваню та цитованю їх панує значне баламуцтво.

Мемуари про уманську різню можемо розділити на кілька ґруп, які визначають ся тим, що кожда з них має дещо спільного в фактах, їх ґрупованю й тенденції; очевидно, користуючи ся ними історик мусить мати се в тямці і прикладати до тих реляцій відповідну критичну міру.

Перша ґрупа, се мемуари василіянські. Маємо їх три, а власне той, який опублікував уперве Е. Рачинський у Познані

¹⁾ В рукоп. wspomnę ci. ²⁾ В рукоп. брак одного рядка.

в р. 1842¹⁾ на остатньому місці своєї збірки, як виписку з актів василіяньського монастиря в Умані, і який автор праці, уміщеної в тій же збірці Рачинського як *Rozdział I*, цитуючи з нього багато уступів, приписує якомусь Тучапському, буцім то Василянину, що був наочним свідком різні і якимось чудом уратував ся від неї. Се авторство оперте зовсім ні на чім; про Василянину Тучапського в Умані в ту пору не маємо ніякої відомости, а тим менше про його уратоване з різні. Натомість маємо зовсім докладні відомости про всіх Василян, які в часі різні були в Умані і погибли там. Що більше, з реляції о. Корнила Сорочинського, про яку скажемо зараз далі, можемо бачити, що отсе, можна сказати, найстарше василіяньське оповідане про різню було написане наступником о. Костецкого на ректорстві уманської школи, о. Корчинським, який очевидцем описуваних подій не був, а списав своє оповідане швидко по dokonаних фактах на підставі свідощів та поголосок зібраних на місці від різних очевидців.

1) Подаю тут докладний опис цього рідкого видання. На окладці з сірого паперу маємо в лінійній рамці головний титул: „*Obraz Polaków i Polski w XVIII wieku. Poznań, w drukarni na Garbarach Nr. 45. 1842*“, а в трьох листовках рамки: *Bunt — Zelezniaka — i Gonty*. На головній титуловій картці читаємо: *Bunt hajdamaków na Ukrainie w r. 1768. Opisany przez J. Lippomana i dwóch bezimiennych. Wydane z rękopisu przez Edwarda Raczyńskiego. Poznań, w drukarni Orędownika na Garbarach Nr. 45. 1842*. На непагінованій другій картці міститься *Przedmowa*, а далі йде без ніякого окремого титулу *Rozdział I*, зложений із 14 §§ (стор. 1—99) і дописки зробленої кимось иньшим, не автором сеї праці: „*Przeczytawszy rękopism opisujący zamieszania krwawe w Ukrainie 1768. roku wynikłe, jako także dobrze o tem wiedzący wyrażam*“ — далі (стор. 99—100) йдуть уваги того иньшого автора зібрані в 6 пунктах. Далі йде окрема титулова карта: „*II. Rzeź Humańska czyli historya rewolucyi zrobionej przez Zelezniaka i Gontę: napisana rzetelnie, wiernie, dokładnie przez znajdujacego się w tejże okropnej rewolucyi*“. Ся реляція, поділена на пять „*Wiadomości*“, тягнеть ся до стор. 180. Далі знов окрема титулова картка, а на ній ось який титул: „*III. Opis krótki rzezi w mieście Humaniu od czerni ukraińskiej dnia 20. miesiąca Czerwca 1768 roku zdziałanej*“. Ся реляція, що тягнеть ся від стор. 183—221, має на початку титул: „*Z akt klasztoru humańskiego księży bazylianów wyjęto*“, а на кінці дописку: „*Jako ten opis rzezi wiernie przekopijowany jest z akt klasztoru humańskiego, na to się przy wyciśnięciu pieczęci własną ręką podpisuje. W Humaniu d. 2. miesiąca grudnia 1787. X. Józefat Morgulewicz, rektor klasztoru Humańskiego. Macewicz V. R. Z. S. B. W.*“ На тій же стороні ще коротка нотатка видавця про спомини Кребсової.

Друге жерело з сеї групи, се згадані вже записки о. Корн. Сорочинського, игумена василіянського монастиря в Кристинополі, друковані зразу в виданю „Przegląd dziejów polskich, Poitiers, 1839“, а передруковані з цінними увагами та доповненнями проф. Грушевського в „Записках“ (1904, кн. I, ст. 5—18). Сам о. Сорочинський при кінці своєї реляції пише: „Napisałem to częścią z powieści uciekłych z Umania, osobliwie x. Smereczańskiego... częścią z powieści jmx. Korczyńskiego, umańskiego rektora po jx. Kosteckim, który mi to po części u na piśmie podał ku pamiętce zabitych“ (стор. 17). Порівнюючи реляцію о. Сорочинського з василіянською реляцією у Рачинського бачимо, що Сорочинський майже весь свій фактичний матеріал і всю ідейну будову та освітлене своєї реляції взяв із „Opisu krótkiego“, а додав лише свій поплутаний стиль, свої рефлексії та детальніші відомости про Василіян, їх місії та деякі факти перед різнею (бунт Харка 1766 р.).

До тої самої групи належить і наша поема. І тут головний фактичний скелет згоджуєть ся з оповіданем о. Корчинського; і тут автор у мотивованю та освітленю різні не бачить нічого иньшого по за те, що добачив о. Корчинський. Та про те майже на кождім кроці при описі самих кровавих подій в Умані бачимо, що пише свідок очевидець, чоловік цікавий, у якого в памяти лишило ся багато живих деталів із тих фатальних днів. Він очевидно занадто молодий, займає занадто низьке становище серед діячів понурої драми, щоб міг обняти її цілість, доміркувати ся її мотивів, але він бачить багато дечого і в оповіданю тих деталів не дає себе баламутити повазі о. ректора і преспокійно заступає його подання деталями і малюнками суперечними з його реляцією. І власне в таких місцях його оповіданє, иноді мляве і риторичне, коли ходить о загальні погляди та характеристики, набирає незвичайної живости і барвности.

Друга група, се реляції дітей уманського губернатора Младановича, а власне дочки Вероніки, замужної Кребсової¹⁾, і сина

¹⁾ Спомини Кребсової надрукував із рукопису Е. Рачинський в р. 1840 у часописи „Ogłdownik“ і окремою брошурою. На російську мову переклав їх І. М. Рева і видав 1879 р. в Кїві п. з.: Уманская рѣзня. (Записки Вероники Кребсъ). Переводъ съ предисловіемъ И. М. Рева. Кїевъ 1878, стор. 1—36. текст Кребсової стор. 15—33.

Павла¹⁾); до сеї групи треба зачислити також спомини Ліпомана, який оповідає з виразною тенденцією — оправдати і звеличати Младановича. Кребсова писала свої спомини не зараз по фактах, але аж 1827 р., тоб то бувши 77-літньою бабусею. В її оповіданю обік правдивих деталів стрічаємо масу фантастичних видумок. Так і видно, що вона про ті незабутні дні оповідала сотки разів ріжним людям, оповідала в ріжних часах свого житя, а все зі сьвідомою чи несьвідомою тенденцією — збудити до себе милосерде та зацікавлене. Під впливом тої тенденції одні факти затирали ся в її памяти, иньші росли до гігантських розмірів, зливали ся з иньшими або двоїли ся. Деякі з тих помилок виказав уже д. Рева, але їх там далеко більше, як показує детальне порівнянє її оповідань з василіянськими реляціями, далеко ближшими до фактів, і хоч також тенденційними, то в иньшій напраті. Те саме ще в більшій мірі треба сказати про спомини Павла Младановича, який в часі різні мав ледво сім літ, а написав свої спомини що пізнійше, ніж його сестра.

Що до споминів Ліпомана, то з ними вийшла досить кумедна історія, спричинена першим їх видавцем ір. Рачинським. Усі, хто опирав ся на його виданю, полягаючи на його титулі вважали твором Ліпомана статю поміщену п. з. Rozdział I; можливо зрештою, що й сам Рачинський був певний, що власне се й були спомини Ліпомана. Сей твір справді інтересний з многих поглядів, дає багато звісток невідомих звідки инде і силкуєть ся змалювати уманську різню на широкім тлі тогочасного українського житя. Се не спомини, а радше проба монографії уманської різні; автор її знає не лише василіянську реляцію „Opisanie krótkie“, але також спомини Кребсової, про яку зрештою згадує лише тільки, що вона жила ще в р. 1828 (значить, сам він пише значно пізнійше), та користуєть ся ще й иньшими невідомими нам матеріялами. Вже сама згадка про Кребсову, що бувши в р. 1768 підчас різні 18-літньою панною, мала в р. 1827 повних 77 літ, повинна була навести істориків на думку, що твір поміщений Рачинським як розділ I його збірки, не може бути твором Ліпомана. Адже сей Ліпоман пару літ по різні прибув в Уманщину вже дозрілим мужем і коло 1830 р. мусів би був мати 90—100 літ. І справді, рукопис Оссол., із якого ми передруковуємо поему М. Д., містить у собі також спомини Ліпомана, але ті спомини ідентичні не з компі-

¹⁾ Спомини Павла Младановича вийшли 1862 р. в Варшаві.

ляцією поданою у Рачинського як розд. I, але з реляцією „znajdującego się w tej okropnej rewolucyi“, тою, що подана у Рачинського як розд. II і складається з п'ятих Wiadomości нерівного об'єму. Твір, поданий у Рачинського як розділ I, твір пізній, невідомого нам автора і походження (з допискою ще иньшого автора) так і лишається тим, чим назвав його д. Рева — політичним памфлетом, хоча винуватити Ліпомана в його авторстві нема ніякої підстави.

Що до дійсних споминів чи то „Wiadomości“ Ліпомана, то вони, сказавши по правді, мало чим ліпші від споминів Кребсової. Ліпоман сам не був свідком подій, збирав свої відомости про різню пару літ пізніше, переважно в сфері двораків та офіціалістів Потоцького і виявляє виразну тенденцію реабілітувати Младановича навіть з потоптанем історичної правди. Певна річ, що до часу написання його спомини значно ближші описуваних подій, ніж спомини Кребсової, а тимпаче Павла Младановича, але що до легковірності та покvapності в осуджуванню подій і людей він не уступає Кребсовій. Його споминами треба користувати ся дуже обережно і все тільки в зіставленню з иньшими реляціями.

Зовсім окремо серед тих реляцій стоять спомини Адама Мощеньського, опубліковані уперве ще 1839 р. в „Przeglądzie dziejów polskich“ частково, а 1858 р. в Познані вповні¹⁾, на жаль нетямучими видавцями, які і в назвах і в самих оповіданнях допустили масу помилок. Мощеньський також не був свідком подій, живучи переважно в Варшаві та крутячи ся при королівським дворі. Але з'їхавши 1775 р. в Уманщину він зібрав дуже інтересні відомости від різних людей (пор. його спомини стор. 151), а що найважніше, був здібний глянути на цілу справу очима не затемненими місцевою політикою, з ширшого погляду, з далеко більшим розумінням тайних політичних пружин і тої спеціально-української маґнатської політики, яка тут без сумніву грала визначну ролю, а якої не розуміли (хоч підозрівали її) Василяни та діти Младановича.

Не дають майже нічого для опису різні, хоча важні для історії усмирення гайдамачини шоденні записки генерал-майора

¹⁾ П. з. Pamiętnik do historyi polskiej w ostatnich latach panowania Augusta III i pierwszych Stanisława Poniatowskiego, przez Adama Moszczyńskiego. Poznań 1858. Про уманську різню тут говориться на стор. 126—151.

Кречетнікова, надруковані в московських „Чтеніях“ 1863 р. Бодянським¹⁾ і перекладені також на польську мову²⁾. Не багато нового дає мемуарик мабуть якогось спольщеного Русина-унїята, поміщений у рукоп. Оссолінських у Львові ч. 163 і перекладений на російську мову та надрукований у Київській Старині 1882 р. т. I, стор. 522—529 п. з. „Описание бѣдствія постигшаго Умань и всю Украину въ 1768 году“. Хоча сей мемуар був писаний рівночасно з подїями, ще перед усмиренням Колївщини, то все таки автор писав його досить далеко від Умані, по слухам, і в описі уманських подїй подає не мало хибного, а в освѣтленю факту стоїть зовсїм на становищі мемуарів першої групи. Не відомі нам ближше спомини кс. тринїтарія Брусиловського, написані по латинї і переховані в бібліотеці краківського університету рукоп. ч. 4504; лиш невеличку дрібницю цитує з них д. Равїта³⁾. Сї спомини в усякім разі повинні знайти собі місце в наших „Записках“.

Для характеристики того становища, яке займає наша поема в рядї мемуарів про уманську різню, розберемо декілька деталів, порівнюючи оповіданє нашого автора зі звітками иньших мемуаристів. Та поперед усього кілька слів про самого автора та час написаня його поеми.

Про себе самого автор поеми дає не багато звісток. У рядку 789 він говорить, що його ім'я починаєть ся на М, а прозвище на Д. Титул поеми, коли він автентичний, стверджував би, що

¹⁾ Журналъ генераль-маіора и кавалера Петра Никитича Кречетникова, главнаго командира корпуса Е. Ц. В. Императрицы Всероссійской, о движеніи и военныхъ дѣйствіяхъ въ Польшѣ въ 1767 и 1768 годахъ, издалъ О. Бодянский. Москва, въ университетской типографіи 1863, стор. 1—205+XI стор. передмови Болянського. До журналу додано ще збірку листів писаних до Кречетнікова в 1767 і 1768 роках на 114 сторонах.

²⁾ Польське виданє вийшло в серії „Pamiętniki z ośmnastego wieku, том XIV, у Познані 1874 р. п. з. „Radom i Bar 1767—1768. Dziennik wojennych działań jen.-maj. Piotra Kreczetnikowa, z rosyjskiego oryginału przełożył P. K. Stolnikowicz - Chelmski“ (3-ка, стор. 256+X сторін передмови і 15 сторін дописків). Перекладач не каже, де був надрукований російський оригінал, тільки загальноно подає, що він появил ся „w pismach peryodycznych rosyjskich“. Із переписки Кречетнікова вибрано самі лише листи Репніна, а пропущено (нечисленні) листи Нумерса, Чернишева і п. За те додано при кінці два листи Репніна і Квяткевича до Салевія Потоцького.

³⁾ Fr. Rawita Gawroński, Historia ruchów hajdamackich, t. II. We Lwowie 1901, стор. 197.

автор у р. 1768 був учеником уманської школи. Се стверджує зрештою й текст поеми, бо в р. 791 автор говорить про себе, що його заскочила хуртовина в Умані як студента і що разом з иньшими студентами гайдамаки й йому дарували жите, а якийсь Гармюкрацкый заопікував ся ним та не дав йому пропасти в за-верусі. Из рядків 139 (*Tu nasi, tu i ze stron szlachta, urzędnicy*), 167 (*otoż iest z naszych dóbr nowina*) і т. и. видно, що автор причисляв себе до мешканців Уманщини, а властиво до верстви людей, яка завідувала добрами уманського ключа, що належали до київського воеводи Салезія Потоцького. Як такий він по всякій правдоподібности був римо-католиком.

Що до часу написання поеми маємо один деталь, який дає нам цінну вказівку. Оповівши в рядках 407—416 (за о. Корчинським), як отаман козаків Потоцького Тилик підчас різні хотів винести з костела *sanctissimum*, щоб охоронити його від зганьбленя, він додає:

Może też Bóg dla tego Tylikowi w Lwowie
Wolność wprędce sporządził, dał życie i zdrowie.

Виходить із того, що Тилик, бувши по різні увязнених і відданий Полякам, попав у ту партію гайдамаків, яких відіслано до Львова і вжито до примусової роботи, і які 1772 р. по забраню Галичини Австрією були випущені на волю¹⁾. Значить, ті рядки могли бути написані не швидше як при кінці 1772 р.; зрештою вся поема могла повстати не швидше як по написаню споминів о. Корчинського (*false* Тучапського), бо, як було згадано, в головному вона опираєть ся на тих споминах. На жаль ми не маємо докладної відомости, коли були написані спомини о. Корчинського, ані написана також на їх основі записка о. Сорочинського; в усякім разі всі три ті твори були написані ще в 70-их роках XVIII віку, бо о. Корчинський умер перед 1779 роком; того року ректором уманських Василян,

¹⁾ Про се ось що пише Моценський: декрет що до покараня смертю всіх гайдамаків виконано „*wyłączywszy tylko komendanta lwowskiego, pułkownika Korytowskiego, któren tego samego dekretu nie dopełnił. Jemu przyprowadzono przeszło 60 osób młodych, silnych i bardzo zdrowych ludzi. Ten zamiast kazać ich powiesić wziął ich do fabryki swojej i wymurował niemi pod ów czas jedną z najpiękniejszych kamienic w rynku miasta Lwowa, trzymając ich w miejscu zdrowem i bezpiecznem, karmił ich za to i odziewał, że mu służyli do fabryk, aż do czasu zabrania Lwowa przez Austryaków, gdzie wtenczas uwolnieni z aresztów popowracali do domów* (Pamiętnik str. 150).

безпосереднім чи посереднім наступником о. Корчинського був уже о. Пазаревич¹⁾.

Не маючи наміру розбирати всіх деталей нашої поеми в порівнянню з иньшими споминами про різню і надіючи ся зробити се колись у окремії монографії, я обмежу ся тут на осьвітчене деяких деталей. Візьмім хоч би події з понеділка д. 20 червня, коли гайдамаки підійшли під Умань. Автор праці поміщеної у Рачинського під розд. I (назву його псевдо-Ліпоманом) дає в § 7 (стор. 38—41) опис тих подій на око зовсім льоґічний, а на правду зовсім фантастичний. Отже виходить так, що по від'їзді сотників із Умані по dokonаній присязі минуло три дні, про козаків ані про гайдамаків не було ніякої чутки. Геометр Шафранський, що, „jak się później okazało, wprzód zostawał w służbie króla pruskiego a przeto znał wojskowość“ (стр. 39), констатує, що в таборі за містом містять ся коло 6000 осіб шляхти і що прибувають усе нові втікачі. Той сам Шафранський третього дня (по відході козаків) завідомляє Младановича, „із dostrzegł zbliżający się pułk kozaków humańskich, któren zastanowił się około lasku zwanego Greków“. Коротка радість поміщених в Умані швидко змінила ся на тривогу, коли той сам Шафранський швидко потім „przybiegł z smutnem uwiadomieniem“, що надходять гайдамаки і що Їонта витаєть ся з ватажком гайдамаків. Зараз потім козаки з гайдамаками „rzucili się na rzeź zostających w taborach osób, co znajdującym się w mieście dawało się widzieć“. Головним жерелом сеї історії були записки Кребсової (вид. Реві стор. 19—21), хоча наш автор декуди буцім то простує її надто вже явні недорічності. Кребсова не подає, коли відбула ся присяга Їонти, але оповівши її сцену, пише: „По виїзді Їонти з міста протягом чотирьох днів від полковника Обуха не було ніякої звістки“. Нарешті прибігає Шафранський, який із своєї башти глядів люнетою, і завідомляє, що надходить Їонта. Кілька мінут пізнійше він побачив гайдамаків і зараз же завважив також, що Їонта витаєть ся з Залізником. „За сими словами він збіг із башти і почав на швидку руку доводити до порядку ті дві гармати, що стояли на брамі обернені до нового міста, а Ленартови поручив дбати про иньші брами. На всіх напав величезний страх. Гайдамаки почали поперед усього забивати тих, що були в таборі під

¹⁾ Eug. Heleniusz, Wspomnienia narodowe. Paryż 1861' стор. 231.

Грековим лісом, а всіх їх там було до 8000 душ“. Всю абсурдність сих обох оповідань зрозуміємо аж тоді, коли з реляцій дійсного Ліпомана, о. Корчинського (псевдо-Тучапського) і з нашої поеми переконаємося, що ніякого шляхетського табору під Грековим лісом не було, тільки там власне розтаборилися були козаки; що геомерт Шафранський зовсім не грав ніякої ролі в цьому епізоді, а відомість про його пруську службу та військові здібності повстала з переплутання його з пруськими вояками, що д. 19 і 20 були в Умані; що геомерт Шафранський не міг командувати над капітаном Ленартом і не міг поручати йому інших бранців, які в часі появи гайдамаків були вже затарасовані; що під Уманем появилися не насамперед козаки, а потім гайдамаки, а навпаки, і що сталося се не три ані чотири дні по присязі сотників, а власне другого дня, бо присяга відбулася в неділю д. 19 червня. Страшна різня беззбройного табору під Грековим лісом, де по реляції Кребсової мало протягом неозначеного близше, але дуже короткого часу згинув звиш 8000 людей, по реляції Ліпомана перемінюється на замордоване одного Бернардина (ВН, 12), а по далеко правдоподібнішій реляції нашої поеми на замордоване двірського рахмістра Нелюбовича та неозначеного близше, але в усякім разі невеликого числа шляхтичів та Жидів, яких гайдамаки захопили чи то в домі того Нелюбовича, чи то на уманському передмісті, що лежало за обсягом фортифікації.

Візьмем другу обставину: розмір катастрофи. В своїй передмові до збірки мемуарів з р. 1842 Рачинський говорить, що „w rzezi humańskiej padło ofiarą wyuzdanej wściekłości społeczeństwa kilkadziesiąt tysięcy ludzi bezbronnych, niewiast i dzieci“. І тих кількадесять тисяч повторяють за Рачинським усі пізніші польські історики, яким подобалося з уманської різни, остатнього епізоду в ряді многих подібних, зробити свідомство нечуваної дикости, жорстокости, віроломности українського народу. А погляньмо лише, на чім оперте те число? Автор компіляції поданої у Рачинського під тит. Rozdział I (псевдо-Ліпоман) подає число вимордуваних в Умані „do 20 prawie tysięcy osób“ (ст. 59—60). Дійсний Ліпоман оповідає, що в р. 1760 уся Уманщина не мала більше як 30.000 людности (ВН, 104); правда, він подає сю цифру тому лише, щоб піднести незвичайний зріст сього ключа під управою Младановича, та все таки за 18 літ сей зріст не міг бути такий, щоб утрата 20.000 людей не зробила ніякої помітної пертурбації в розвою краю,

як се бачимо фактично в Уманщині, де майже безпосередно по усмиренню розрухів усе входить у свою звичайну колію, а Йосиф II, переїздячи 1787 р. через Умань, міг любити ся красою та багатством сього краю¹⁾. Правда, Кребсова, щоб довести число помордованих до як найбільшої суми, кілька разів говорить, що переполох перед різнею нагнав з усеї України до Умані стільки шляхти й Жидів, що не то що в місті не було де помістити ся, але ще за містом, під Грековим ліском, стояло табором більше як 8000 душ, які потім зараз при першій появі гайдамаків були вирізані. Ми зазначили вже, що се оповіданє зовсім фантастичне, що ніякого такого табору шляхтичів та Жидів біля Умані не було; тай що за розум був би стягати ся з усеї України в місце безпосередно загрожене різнею і тут стояти за містом у неукріпленім таборі? Зі спо-минів о. Корчинського (псевдо-Тучапського) ми бачимо навпаки, що шляхта зовсім не стягала ся такими купами до Умані, бо вже по доконаній тут різні гайдамаки розходячи ся відси мордували панів і Жидів по найблизших селах і місточках: у Гранові, Теплику, Дашові, Манастирищу, Гайсині, Богівці, Ладижині „i po wsiach poblizszych“ (ст. 211). А що до самого переповнення Умані, то й тут записки о. Корчинського стоять на реальному ґрунті: він описуючи великий стиск в Умані говорить, що „samych possesorów, prócz innych obywateli, liczono naten-czas w Humaniu 226, studentów zaś, z których ledwie który uniknął śmierci, na czterysta“ (190). Правда, що до студентів, себ то учеників василіянської школи, треба пригадати, що в ту пору вже були почали ся ферії і що многі з них мусіли вже роз'їхати ся, тай тих, яким гайдамаки дарували жите, було не зовсім так мало; бодай Кребсова описуючи сцену хрещеня оповідає, що „було нас багато“, а наша поема говорить, що кождий із гайдамацьких старшин вів вибраних до хрещеня „każdy swoją trzodą“ (ряд. 496), отже значними купками. Але що важніше, з усіх хоч і як пересолених мемуарів не видно, аби в часі різні погиб хоч один значний український пан; потерпіли майже виключно двораки, посесори та офіціалісти Потоцького. І ще одна інтересна обставина. Всі записки про різню згоджують ся в тім, що вона відбула ся в білий день і тривала досить коротко; автор нашої

¹⁾ Пор. Е. Helenijusz, Rozmowy o polskiej koronie, t. I. Kraków 1873, стор. 561.

поеми подає триванє всього розруху на пять годин; колиж будемо тямити, що різня живих людий, то не косовиця, що люди одні боронили ся, иньші втікали, ховали ся, що зрештою вся та різня мала в собі епізоди, яких значіне доси не вияснено: якісь переслухуваня (бодай Младановича), стинанє деяких людий катівським мечем, отже ніби по засуді; коли зважимо далі, що від різні не потерпіли ані властиві міщани та передміщани Умані, ані чужоземні купці, Вірмени, Турки та Москалі, що мали в Умані свої склени (які також лишили ся нетикані!), то переконаємо ся, що балаканє польських мемуаристів та істориків про кількадесят, чи хоч би лише 20 тисяч жертв різні треба зачислити до мітольоїї так само, як вирізаний табір під Грековим лісом. Автор нашої поеми, хоч сам за иньшими подає число вирізаних на 18 тисяч, дає одначе можність зовсім иньшої, реальнійшої оцінки того числа. Оповівши, як трупи помордованих пару день лежали непохоронені, поки не зачали гнити, і як потім на розказ Іонти їх вкидано до криниці біля замку, він каже:

Bo dół na kilkadziesiąt łokci wysokości.
I ten jeszcze nie pełny od tyłu tysięcy,
Trzeba było z za miasta trupu jeszcze więcej
Zwozić z pól, lasów, wody, by był dopełniony.

Прийнявши навіть, що криниця була глибока не на „kilkadziesiąt łokci“, а на 60 сажнів, як подає Лішоман і иньші мемуаристи, ми все таки зрозуміємо, що більше як $2\frac{1}{2}$ —3 тисячі трупів у неї не могло влізти ся, і се буде по всякій правдоподібности максімальна сума осіб, що були замордовані в Умані. Певна річ, і се була не мала катастрофа, а dokonані при тім жорстокости мусять зворушити всяке чутливе серце; але історики, який що кроку в історії натикаєть ся на сто раз більші і страшнійші події, нема чого виходити з рівноваги і роздирати свої ризи; поперед усього-ж його обовязок — придивити ся уважно до всіх деталів події і не допускати до того, щоб гуляли по світі такі в десятеро прибільшені цифри, скомпоновані чи то безумним переляком, чи явною тенденцією — звалити на когось не лише його власну, але й свою вину.

А тої вини з польського боку, здаєть ся, було далеко більше, ніж хочуть признати польські історики. Поминаємо вже те майже незрозуміле безголове, коли не сказати трусливість Младановича і уманських Поляків, що відчинили брами кріпости,

хоча могли боронити ся хоч пару день, поки би не надійшла їм підмога; але як виправдати становище гетьмана Браніцького, що хоч стояв табором не дуже далеко від Умані, ані пальцем не кивнув, щоб захистити се місто від гайдамаків, хоча мав на се часу що найменше три дні (18, 19 і 20), коли вже не було ніякого сумніву, що напад піде на се місто?

Спомини Мощенського дають нам ключ до розв'язки сього питання. Говорячи про бунт Залізняка й Гонти він каже про нього: „któren miał pozór, że zrobiony był z poduszczenia Rosyi, choć w samej rzeczy z innych powodów nastąpił“ (Pamiętnik 12). Правда, докладно він не виявляє, що то були за „inne powody“, але вводить нас дальшим своїм оповіданем в одну з численних тоді скандальних фамілійних історій, а власне в історію князя Любомірского, який 1767 р. признав себе божевільним і ^{там} дозволив розділити свої добра між дітей, але викрадений жінкою з ^{Варшави} Варшави, у Львові на контрактах попрогравав та попродав значну часть тих дібр, почав домагати ся судової касати своєї декларації і вислав двох своїх ніби комісарів, авантюристів Бобровського і Волинецького на Україну, щоб відібрати ті добра назад у його посіданє. До тих дібр належала також Сьмілянщина. Але завідателі дібр не хотіли прийняти комісарів Любомірского. Тоді ті удали ся до Пулавського, маршалка барської конфедерації, „prosząc go, by ich uznał konsyliarzami konfederacyi... a za to oni mu obiecali kilka tysięcy zbrojnych kozaków przyprowadzić na wzmocnienie wojska konfederacyi“ (Pam. 131).

Пулавський, розумієть ся, пристав. Щож була та Барська конфедерація? Се був оружний протест шляхти против союзу Польщі з Росією, против короля Станіслава Августа яко союзника Росії і против інавгурованої ним релігійної толеранції, особливо супроти православних. Через приступленє обох псевдо-комісарів до конфедерації справа фамілійного скандалу Любомірських була вивішена, так сказати, на політичний дзвін. Ті, що держали руку божевільного князя-марнотратника, опинили ся в ряді оборонців самостійної Польщі та католицизму, а сторонники декларації Любомірского з р. 1767 і прав його спадкоємців роблять ся раптом сторонниками короля, союзу з Росією і релігійної толеранції в Польщі. В Сьмілій прийшло до конфлікту і псевдо-комісарів не допущено до замку, де були козаки „leżni“; комісарі скликають родових козаків, починають здобувати замок, але не можуть, бо родові козаки не хочуть бити

своїх товаришів. Тоді комісарі велять тим козакам іти з собою до Бару; якийсь шмат дороги козаки йдуть, але від села Острої Могили повертають ся назад. „Pamiętać trzeba, — додає Мощенський, — że Wołyński oddalając się ze Smiły groził chłopstwu i kozakom, że przyjdzie wojsko konfederacyi wycinać ich w pień“ (Pam. 135). Що такі погрози йшли не від самих псевдо-комісарів Любомірського, але носили ся, так сказати, в повітрі, на се маємо доказ у сучасній польській вірші, опублікованій мною в „Записках“ (т. VIII, misc. 3—11). І справді кілька днів по від'їзді комісарів надійшов відділ війська, конвоюючи сімох гайдамаків засуджених на смерть, що мали бути страчені в Сьмилій. Польський уряд, що не мав ані одної роти для оборони Уманщини перед гайдамаками, мав одначе „cztery chorągwie pancerne i husarskie“, що мали асистувати при вбиванню на палі сімох нещасних гайдамаків. Козаки прийнявши се військо за конфедератське втекли до Росії, до Переяслава, де до них пристали Запорожці і повели їх назад у Сьмільянину — очевидно для оборони „правного порядку“, тоб то короля і його авторитету против анархії конфедератів. Як сказано, Мощенський тут не договорює, приплутує фальшивий патент цариці Катерини, який буцім то дав Залізнякови ігумен Мелхіседек, але його оповіданє ставить перед нами ситуацію зовсім ясно: гайдамаки стають в обороні королівської поваги против самоволі конфедератів.

Почуте, що так воно було справді, виявляєть ся декуди знехотя і в иньших мемуаристів. Ліпоман оповідаючи про смерть Гонті каже: „Dwa pasy wytrzymał i dwa dni cierpliwie żyć mógł. Trzeciego dnia dopiero ryknął. Zaczął króla wspominać, że wolę króla namawiającego wypełnił“ (ВН. 177). Око в око стара історія з Хмельницьким, якого козаки з разу виступають також в обороні королівського авторитету против самоволі магнатів і покликають ся на королівські листи. Чи були на правду такі листи, чи ні, — самі поголоски про них показують жерело, з якого вони виплили, а власне те почуте, що бунт ішов не против короля, а радше в інтересі королівської власти. А коли так, то нам буде ясне, чому Браніцький, інтимний сторонник короля, ані пальцем не кивнув, щоб боронити сторонників конфедерації в Сьмилій і в Умані. Та може й ще одно буде нам ясне: чому Младанович не посьмів опирати ся Гонті та гайдамакам і відчинив їм уман-

ські брами. Їонта чи то сам, чи через своїх парламентарів мусів вияснити йому, що козаки з гайдамаками поборюють ворожу королеви конфедерацію і що опираючи ся їм та стоячи за конфедератами Младанович стає не лише против короля, але також против свого безпосередного зверхника і хлібодавця, київського воєводи Салєзія Потоцкого, що також був прихильником короля.

Цікаве світло на сю справу кидають також записки Кречетнікова. Отже під д. 17 червня він пише, що вислав того дня партію Москалів з поручником Колодівним до Умані — не на поміч загроженому місту, а тільки з наказом „наблюдаютъ, чтобы бѣгущіе отъ Турецкихъ границъ возмутители (себто конфедерати) не прошли на Полѣсье“. Кречетніков знає вже, що в Уманщині вибухли селянські розрухи і наказує Колодівну „съ ними вооруженною рукою впредь до приказа не поступать, а только благосклонно уговаривать, чтобы шли въ дома свои и жили бѣ спокойно, ибо уже конфедераты всѣ разрушены, слѣдовательно, и они ни отъ кого притѣснены быть не могутъ, къ тому же я съ войсками въ здѣшней сторонѣ для наблюденія тишины и покоя нахожусь“ (Журналъ, 171). Виходить із сеї зовсім інтимної, отже ніякою політичною тенденцією не забарвленої записки, що Кречетніков ще 18 червня, три дні перед різнею, мав відомість і таке розумінє, що бунт в Уманщині вибух против конфедерації, від якої селяни і козаки бояли ся якихось „притѣсненъ“.

До речі сказати: сам Кречетніков при усмиреню гайдамаків в Умані не був і все те, що оповідають Кребсова, Ліпоман та псевдо-Ліпоман про побут Кречетнікова в Умані (Кребсова кілька разів повторяє, як він говорив з нею, показував їй Їонту в ямі і все величає його князем), про січенє Їонти й иньших ватажків день у день прутами — усе те треба зачислити до байок, сплоджених кровожадною фантазією тих „бідних жертв“ української „*thuszczy*“. Захоплення гайдамаків під Уманю докнали поручник Колодівнов і висланий йому до помочи д. 24 червня полковник Гурьєв.

Нарешті ще кілька уваг про хронологію подій. І тут польські мемуаристи та пізнійші історики напустили стільки туману, що годі розібрати ся. Зачнімо з початку. Барська конфедерація, що була відповідю шляхти на ухвали варшавського сойму (замкненого д. 6 марта н. с., а 23 лютого ст. ст. 1768 р.), завязала ся в перших днях марта тогож року, а вже 15 червня Пулавський з головною силою в Бердичеві по кількоденній облозі

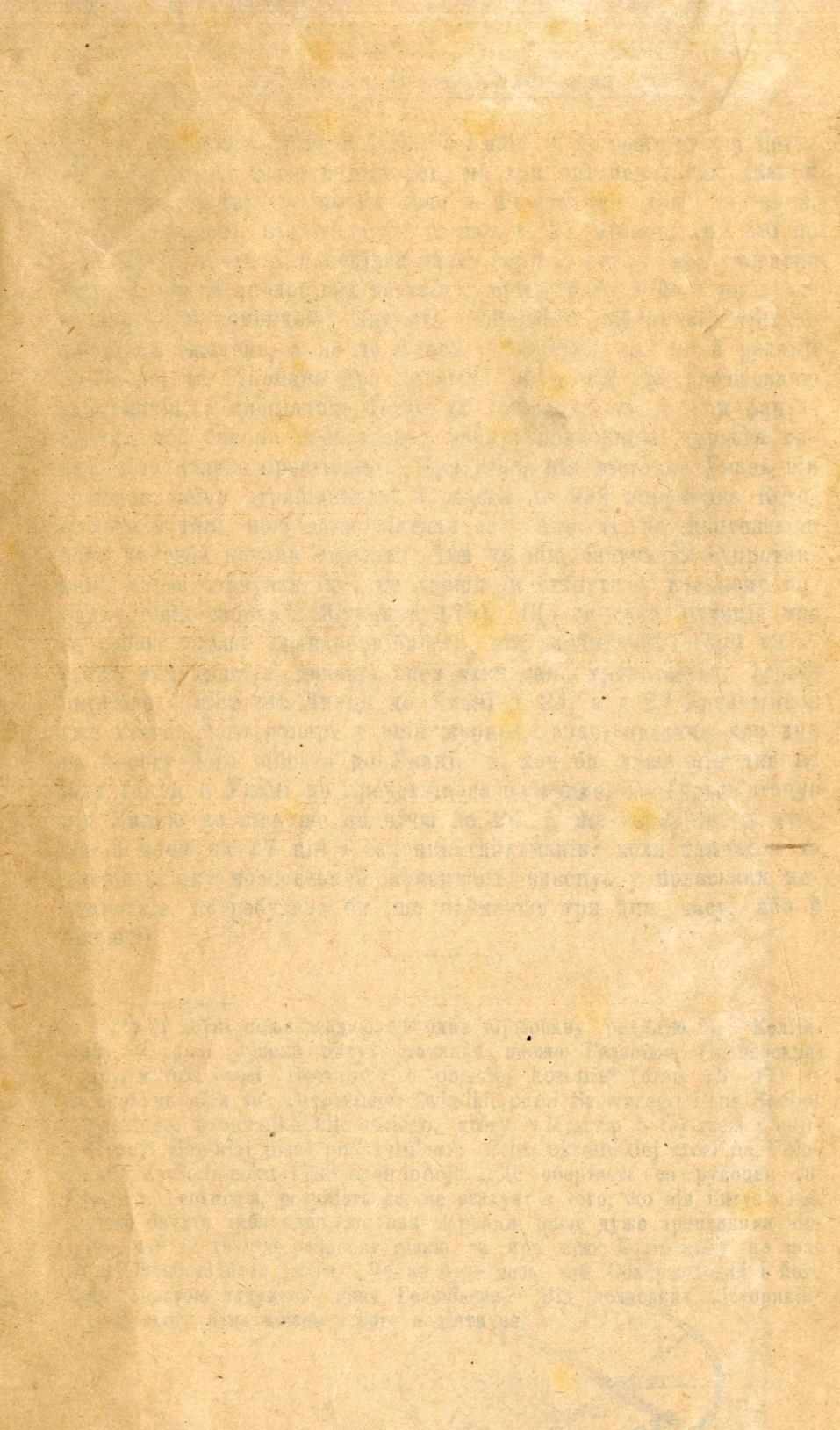
піддав ся Кречетнікову. Упадок конфедерації випередив на цілий тиждень уманську різню — се вказує вартість фраз деяких польських філософів, буцім то Коліївщина підрізала останнє зусилля Поляків до ратовання державної самостійности (Helenijusz op. cit. II, 14, 27); правда, щоб хоч як будь підперти таке твердження, сей автор без церемонії твердить, що гайдамаки заняли Умань „w niedzielę Zielonych świąt dnia 28 maja, w dni 10 po rozpoczętym buncie“ (op. cit. II, 34). Але що говорити про такого декуди по prostu невмінимого чоловіка, як Геленіюш, коли найновіший „історик“ Коліївщини, д. Равіта, зводячи до купи і ніби критично розбираючи всі жерела, подає таку хронологічну схему: звістки про бунт Залізняка в Сьмільянщині „rozniosły się z wczesną wiosną“ (Hist. ruchów hajd. II, 218); в понеділок д. 17 червня „przed św. Janem“ Гонта і Залізняк, сполучивши ся вже перед тим, підступають під Умань (II, 224); різня в місті відбуваєть ся очевидно дня 18 червня, хоча сей сам автор додає своїм епічним стилем „trzy dni strasznych i trzy nocy trwała krwawa uczta hajdamacka“ (II, 245). Далі він за Ліпоманом подає, що гайдамаки в Умані панували „od św. Jana do Spasa“ (II, 250), та вже кілька сторін нижше подає на основі журналу Кречетнікова, що перша партія коліїв (780 козаків польських і 65 запорожців) була увязнена д. 27 червня, а друга партія з 900 людей д. 29 червня (II, 263, 269). Коли-б д. Равіта був потрудив ся заглянути до календаря, був би легко міг переконати ся, що сьв. Івана по старому стилю (бо так датує Кречетніков) припадає д. 24 червня, а Спаса (Преображення) аж 6 серпня, що отже балаканє польських мемуаристів про панованє Гонти „від Івана до Спаса“ така сама нісенітниця, як і більшість иньших деталів поданих ними. І тут наша поема дає нам хронологічну канву далеко вірнішу від иньших польських споминів. В нотках під текстом поеми маємо три дати: до рядка 150, де мова про присягу Гонти: „W niedzielę się stało“ — каже автор у тексті, а в нотці додає: d. 19 Junii. Отже д. 19 червня була неділя, значить, сьв. Івана припадало в п'ятницю. Друга хронологічна нотка до рядка 209: „W poniedziałek dzieje się o drugiej godzinie“ — нота: d. 20 junii. Значить, від присяги Гонти до його сподуки з гайдамаками минуло не чотири дні, як каже Кребсова, не три, як хочуть иньші, а нецілого півтора, тоб то мало що більше як 24 годин. Остання хронологічна дата до рядка 469: „Trwało od iedenastej pięć godzin, nie więcej“ —

себ то так довго трівала різня в Умані, а до сього тексту нота: dnia 21 Junii. Отже в вівторок, на три дні перед сьв. Іваном була різня і трівала не як хоче д. Равіта, три дні і три ночі, а „pięć godzin, nie więcej“. А вже д. 27 червня, три дні по сьв. Івані, тобто в понеділок маємо перший рапорт про ув'язнене великої партії „польських козаків“, тобто Гонти з його козаками, московською комендою; значить, панованє гайдамаків трівало несповна тиждень, а не до Спаса. Розумієть ся, що й реляції Кребсової та Ліпомана про хитрість Москалів при арештованю гайдамаків, а спеціально Гонти та Залізняка або зовсім фантастичні, або значно пересолені; рапорт полковника Гурьєва маює діло далеко простішє: „Прибувши під місточко Умань він знайшов табір „грабівників“ і післав до них поручника Кологріова з тим, щоб вони піддали ся. Але ті не допускаючи його до себе почали стріляти; тим то він, бачучи їх супротивленє, зараз атакував їх і не давши їм станути в воєнному порядку, всіх забрав“ (Журналь 175). Що ся суха реляція має за собою більше правдоподібности, ніж романтичні історії польських мемуаристів, доказує знов таки сама хронологія; Гурьєв вирушає з місточка Линця до Умані д. 24, а д. 27 Кречетніков уже втягає його рапорт у свій журнал, знач. числячи два дні на дорогу його війська до Умані, а хоч би лише пів дня на їзду гонця з Умані до Кречетнікова побачимо, що Гурьєв станув під Уманю не швидше як нічю на 26 і що зараз тогож дня, або в ночі на 27 він і захопив гайдамаків; коли тимчасом та хитрість, яку московський комендант виконує у польських мемуаристів, потребувала би що найменше три дні часу, або й більше¹⁾.

.....

¹⁾ В нотці лише згадаю ще одну віршовану реляцію про Коліївщину, з якої уривки цитує згаданий висше Геленіюш (Івановский) у другім томі своєї „Rozmowy o polskiej koronie“ (стор. 15—17) — се спомини піби то „naoczego świadka pana Serwacego Prus Sochaczewskiego, komornika kijowskiego, który wierszem o tej rzezi i konfederacyi Barskiej pisał pod tytułem: Echo ukraińskiej rzezi na Polakach i Żydach roku 1768 spełnionej“. Де обертаєть ся рукопис тої вірші, д. Геленіюш, розумієть ся, не агадує; з того, що він цитує з неї, можемо бачити хіба одно, що пан Серваци пише дуже дрантивими віршами, але за те про уманську різню та про всю Коліївщину не знає нічогоїсенько гідного уваги. Чи не буде весь той Сохаржевский і його Echo простою видумкою пана Геленіюша? Від польських „істориків“ в роді сього пана можна всього надіяти ся.

34.034

$\phi \frac{I}{M-341}$